

DUNÁNTÚLI
LEVÉLTÁRAK ISMERTETÉSE,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

II. RÁKÓCZI FERENCZ

KORÁRA.

THALY KÁLMÁN

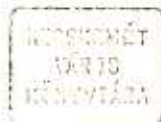
L. TAGTÓL.

P E S T,

KOGENBERGER FERDINÁND MAGTAR AKAD. KÖNYVÁRUSSÁL,

1867.

P E S T,
NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGY. AKAD. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN,
1867.

DUNÁNTULI LEVÉLTÁRAK ISMERTETÉSE,

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL

II. RÁKÓCZI FERENCZ KORÁRA.

THALY KÁLMÁN

L. TAGTÓL.

(Felolvasatott az 1867. febr. 4. és marc. 18-ki ülésekben.)

Minden kétségen fölül álló tény, hogy történetirodalmunkat csak levéltári bűvárlatok alapján lehet kifejteni; ily munkálkodás tehát minden historicusnak, főként ki hazai történelmünkkel foglalatoskodik, elmulaszthatlan kötelessége. S miután Akademiánknak a történettudomány terén működő tagjai levéltári kutatásaik elősegítésére a hazai tudományosság ezen legfőbb Órének pártfogását is rendszerint igénybe veszik, legalább hathatós ajánlóleveleink kieszközlése által: igen rendén vagy on dr. Wenzel r. tag úr által — úgy tudom már régóta — gyakorolt szokás, hogy az illető tagok levéltári munkálkodásaikról az Akadémiának koronként jelentést tegyenek. — Én is szerencsés valék ilyenmü bűvárlataimra nmlgú Elnökünk kegyes pártfogását már több ízben s nagybecsü ajánlólevelét a múlt nyáron megnyerhetni: kötelességemnek tartom tehát, hogy kutatásaim eredményét legalább vázaltszerűleg bemutassam.

A midőn ezt tenném, legyen szabad néhány perczet az Akadémia ama néhai nagy tagja: feledhetlen *Szalay Lászlónak* emlékezetének szentelnem. A hála és kegyelet édes

adója ez részemről: mert e nemeskeblű férfiú buzdított engem először a levéltári bűvárlatokra, s ő vezeté be a gyakorlatlan kezdőt a történettudomány esarnokába.

Szalay nagy tudós létére sem röstellett archivumról archivumra járni, hónapokról hónapokra, évekről évekre az órák hosszu sorát tölteni naponként az irattárak poros actái közt, s utazásokat is tenni ily ezélokra; ő az eredeti kútfők tanulmányozására, új adatok napfényrehozatala által homályos korszakok földerítésére, tudjuk, hogy mily sokat tartott; és ezért hír az ő „Magyarország Története“ másokéi fölött különös becsesél, hogy egyéb fényoldalait ezuttal nem említve, kivált utóbbi köteteiben tömérdek az új adat; a levéltárak poraiból művészi kézzel fölkellett pezsgő élet ez, egy eladdig ismeretlen szép világ.

Mindez önálló nyomozások eredménye. Áldom istenemet, hogy a ritka böles férfiú fáradhatlan kutatásainak huzamos ideig közvetlen tanúja lehettem: mert a csüggedezés nehéz óráiban most is az ő emlékezetének visszaidézéséből meríték lelkesedést. S áldom istenemet, hogy szívéhez sokaknál közelebb állok vala: mert gyakran tapasztalhatám nemes örömet, midőn fakúlt okmányok halmaza közt bűvárkodva, a hazai történelem egy-egy lappangó gyöngyét fölfedezte, vagy midőn egy-egy titkos-jegyokkal írott nagyérdékű levelet sikerült megfejtenie. Ily kutatásokra gyakorta hívtott magához, az Akadémia titkári hivatalába, a hol délutáni szabad óráit kivált az utóbbi időkben a Rákóczi-levéltár magával hozott iratesomagainak tanulmányozására fordítá.

Most is büszke vagyok azon adatokra, melyeket akkor készülő munkámhoz: „*Bottyán tábornok történeté*“-hez — melynek megírására is ő buzdított — szeretetteljes gonddal ő tett vala félre kutatásai közben számomra, s adott át ily alkalmakkor. S büszke azon nyájasságra, a melylyel az általam átkutatott s koronként számára felhozott vidéki levéltárak okmányait fogadá. „*Önnek szerencsés keze van — mondá többször, — ott is talál a hol az ember nem remélné. Csak folytassa szorgalmasan kutatásait!*“ És a midőn a Nemzeti Múzeum kéziratárában, vagy saját hivatala helyiségeiben, a Rákóczi-korra nézve hónapokon át együtt dolgo-

zánk: ő kész szívességgel adá mindig böles utasításait, dús tapasztalatainak kimeríthetlen tárházából; olykor pedig — a munkaszünet óráiban — a közösen tanulmányozott korszak kiválóbb hőseiről beszélgetvén — mert Szalay nem fukarkodott véleményei nyilvánításával — bizalmasan el-elmondá nézetét egyik-másik szereplőről; mélyen véstem e magvas nyilatkozatokat, találó jellemzéseket emlékezetembe, — s majd annak idejében, nagy munkája VI-ik kötetének Elnökünk ő exeja által reámbizott befejezésénél, azokhoz alkalmazkodva járandok el, hogy maga a mű és toldaléka között legalább e tekintetben meg legyen a lehető összhangzat.

Nemzetünk történetének újabb korszakait Szalay László sokkal jobban kedvelte a régieknél, a Rákóczi-kort pedig — II. Ferenczét értem — különös szenvedélylyel tanulmányozá és dolgozá fel. „Halmazzá nő kezem alatt — így szolt egy ízben hozzám — a sok új anyag, úgy hogy már azon kell töprenkednem: mit *ne* használjak fel főmunkámban; ennek újabb kötetei folyvást bővűlnék, és különösen a Rákóczi-kor hasonlíthatatlanul részletesebb lesz a többinél, — s lehet hogy e tény munkám művészi arányának ártani fog. De nem bánom. Szükségét látom, hogy a Rákóczi-kor *bővebben* megírassék valahára; s nemesak azért, mert eddig még tüzetesen feldolgozva nem volt, de azért is, *minthogy a jelen időkben rendkívül tanulságos.*“

Aranyszavak voltak ezek, nem egyedül a historicusnak: a böles honfűt és érett megfontolásu politicusnak aranysszavai.

Máskor ismét mondá: „Van történetírónk — s meg is nevezte — ki a magyar historiát nem is tartja historiának, ha nem Árpád- vagy legalább is Anjou-kori, a hol pedig a gyéren fölmerülő okmányok izolált tényeit pusztán a combinatív tehetség segítségével kell gyakran összefűzőgetni. De ez nem biztos alap. A vezérfonal nem egyazer a régiség homályába vész el, s az író csak tapogatódzik. Megvallom, munkám első kötetét csak azért irtam: mert „*Magyarország Történeté*“-t akartam írni. ... Már mi majd csak az újabb idők mellett maradjunk!“ — veté utána nyájasan, s az asztalán fekvő okmánycsomagokra mutatott. Ezek a három utóbbi századból valók voltak.

Miðõn Bottyán élettörténetét irtam: kiváltképen figyelmeztetett az 1707-ik évre, mint a melynek adatai — úgy mond — a dunántúli igen fontos hadjáratokra vonatkozólag fölõtte hiányosok, úgy hogy Történelmének írásakor e tárgyra nézve õ is meg volt akadva; hogy tehát ezen évet illetõleg különös gonddal tanulmányozzam a levéltárakat, fõképen a dunántúliakat. E nézetét egyébiránt általánoságban nyilvánosan is kijelenté „Magyarország Története“ VI. kötetében: „A dunántúli eseményekrõl ez ében szabatossággal alig tudunk valamit, még chronologiai tekintetben sem, pedig a levéltárakból mindezt könnyû volna földeríteni.“ (466-ik l.)

Szalay László e figyelmeztetése serkentett engem fõleg a dunántúli archívumok átkutatására; s fáradozásimat aránylag rövid idõ alatt is oly eredmény jutalmazta, hogy Bottyánomban az 1707-iki dunántúli hadjáratoknak már egész évi folyamat stratégiailag kimutathatám, a táborok idõszerinti nyomulásait határozott vonalakban, gyakran helyrõl-helyre is megjelölhetém, az egyes hadmozdulatok bázisával és tacticai czéljával egyetemben; szóval amaz évnek ezeltõtt csaknem teljesen ismeretlen dunántúli hadi eseményeit elég körülményesen, 52. lapon át tárgyalhattam.*)

Azóta idevonatkozó adataim még tetemesebben szaporodnak vala, újabb kutatások által. E kutatásokat természetesen nem szorítám csupán az 1707-ik évre, hanem az egész Rákóczi-korra kiterjesztém, sõt a hol hazai történelmünk bármely korszakát érdeklõ fontosabb okmányokra akadtam: azokat sem hanyagoltam el, a mint pl. a dr. Wenzel r. tag úrral s a „Hazai Okmánytár“ kiadóival közlöttem számos Árpád- Anjou- és Vegyesház korbéli okmány, s Tökõlyi Imrénének a Tek. Akadémia elõtt általam csak nemrég bemutatott naplóiratai is bizonyíthatják.

Fõfigyelmemet mindazáltal a Rákóczi-korra, mint saját tanulmányaim tárgyára irányozván, hogy ezen idõszakra nézve eddigelé hány nyilvános és magánlevéltárban volt al-

*) L. „Bottyán tábornok élete“ 138—191 lapjait. E hadjáratokról Rabutin naplója, Stahremberg életirója Arneht, továbbá Wagner, Kolnovies és a többiek mind igen-igen töredékosen és hiányosan, — sõt némelyikök még hozzá hibásan is — szólnak.

kalmam kutatni, dolgozni, s ezek közül a mondott kort illetõleg számosat teljesen ki is meríteni: ime rövideden előadom, hogy ha majdan valaki e kort ismét kizárólagos tanulmányai tárgyává tenné, tájékozól használhassa jelentésemet, s elõre megtudhassa belõle: melyik archívumban számíthat bõv aratásra, s melyikben kutatna kevés, vagy épen semmi eredményyel.

Nekem pedig gyönyört adó munkálkodás édes óráira való emlékezésül szolgálnak e sorok, mert hisz minden szenvedélyes történetbúvár tapasztalatból ismeri: mily sebesen tûnnek tova a levéltárakban munka között töltött órák, — a midõn a régi, elsárgult okmányok, e csendes hû barátaink, múlt századok nagy eseményeirõl oly sok tanulságot beszélnek, s az elmerült búvár elõtt, fakó soraikból — mint Jupiter homlokából Minerva — kelnek ki a pánczélós vitézek.

* * *

A Rákóczi-korra nézve hét év óta folytatott búvárkodásaimban az országos és közintézeti levéltárak közül ezekben kutattam: a Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Királyi Egyetem, a Magyar Királyi Curia; az egri, gyõri, esztergomi, székes-fehérvári, veszprémi, pannonhalmi, pécsi, szombathelyi, zala-apáti-i, garam-szent-benedeki, gyöngyösi szent-ferenczrendi, s nyitrai káptalanok és conventek; a tihanyi apátság; a pesti és pápai reform. fõiskolák; a pozsonyi és sopronyi evang. lyceumok; a szendrei reform. s a gyöngyösi, jász-fényszarui, jász-felső-szent-györgyi, tó-almási és lörincz-kátai r. kath. egyházak levéltáraiban. = 27.

Vármegyei levéltárakban: Pest-Pilis és Solt, Komárom, Esztergom, Gyõr, Soprony, Vas, Zala, Veszprém, Fehér, Somogy, Baranya és Nógrád. = 12.

Városi, községi, uradalmi és közbirtokossági levéltárakban: Esztergom, Komárom, Gyõr, Soprony, Kõszeg, Szombathely, Pápa, Veszprém, Székes-Fehérvár, Simontornya, Pécs, Halas, Kecskemét, Nagy-Körös, Jász-Berény, Nagy-Bánya, Léva, Szent-Endre, Duna-Vecse, Dömsöd városok és községek; a

sárvári és esókaköi urodalmak és a csepi közbirtokosság levéltáraiban. = 23.

Nemzeti és családi levéltárakban: a Rákóczi fejedelmi ház, a gr. Károlyi, gr. Erdődy, gr. Amadé, gr. Ráday, gr. Zay, a bethleni gr. Bethlen, a b. Bánffy (berocztelki), a b. Palocsay-Horváth, a gr. Pekry — b. Radák, a gr. Pekry — b. Dániel (vargyasi),*) a Bezeredy (ménfői), Ebergényi (sopronyi és szécsényi), a Kisfaludy, Szegedy, Ostffy, Ghyczy, a Béri és a Bödi Balogh, az Al-Csernátoni Damokos, a Kölesei Kende, a Ságfalvi Sándor, a Leskini Zmeskál (Árva m.) a Nedeczky, Csajághy, Thaly, Vitthnyedy, az Alapi Salamon, a Bernátfalvi Bernáth, a Killyéni Székely, a Dabasi Halász, a Kenessey (szilasi), Gyömöreoy, Oroszy, Döry, Badicz, Rummy, Beöthy, Fodor, Szőke, Zombath családok és nemzetségek levéltáraiban. = 42.

Magánosok gyűjteményeiből adatokat merítettem s kaptam: Ráth Károly társunkéból, a kinek baráti szivessége az általa átbúvárolt levéltárak Rákóczi-korbeli adatait is folyvást kezemhez juttatja, vagy legalább figyelmeztet, a hol mit talál. Torma Károly társunk is szívesen vala számomra használatra átengedni Rákóczi-korbeli saját gyűjteményét, mely úgy eredeti okmányokban, mind különösen a gr. Wass-család czegei levéltárából vett tartalmas másolatokban bővölködik. Szalay Ágoston udv. tanácsos úr s Kubinyi Ferencz, Akadémiánk tagjai, úgy néhai Szalay László, Zádor György, Hidaskürthi Nagy István, Magyar Kossa Sámuel, Sárközy József és id. Réső-Ensel Sándor urak gyűjteményeiben is volt alkalmam — és pedig a gazdagabbakban huzamosb ideig — búvárkodhatni, s a Rákóczi-kort érdeklő adataikat felhasználni. Dr. Wenzel Gusztáv és Lugossy József t. tagtársaink szintén szíveskedtek becses gyűjteményeikből velem Rákóczi-kori emlékeket közölni, valamint Alsó-Szopori Nagy Imre kir. kerületi táblai ülnök úr Kőszegen, ezen még kevésbé ismert, de valódi avatott és vasszorgalmú történetbúvár, — ki sok helyről összegyűjtött okmánytárát, — s különféle dunántúli archivumokból vett, már foliansokra menő másolatait baráti készséggel tárá föl előttem. Bezeredy Miklós cz. püspök és vesz-

*) Ebből egész kötetet adtam ki.

prémi kanonok úr is a legnagyobb szivességgel ismertetett meg híres őseit a kurucz Bezeredy Imrét illetőleg több érdekes adatot bíró magángyűjteményével; míg a halhatatlan Kazinczy Ferencz hátrahagyott gyűjteményéből Deák Ferencz nagy hazánkfia szíves eszközlése folytán a mostani tulajdonos Krajnik Alajos úr közlött velem Kazinczy által egykor Styriában a gr. Heister-család levéltárából merített nagyérdékű másolatokat. Továbbá Lehoczky Tivadar úr egész gazdag gyűjteményét — melyet ő Bereg, Ungh, Ugocsa, Zemplén stb. kelet-északi megyék és városok levéltáraiból nagy szorgalommal másolt — elküldé rendelkezésemre; Horváth Elek vasmegeye-kemenesi orsz. képviselő barátom pedig nemcsak saját gyűjteményével, hanem a Bödi Balogh és Döry-család okmányaival is megismertetett. Véghelyi Dezső, Veszprém vármegye szorgalmas monographusa, úgy saját gyűjteményéből, mint számos archivumokból szerzett másolataiból közlött velem némely okmányokat. Csépan Antal úr, Somogy alispánja, szintén több becses okirattal örvendeztetett meg saját gyűjteményéből; úgy Radvánszky Béla úr — ki szép okmánytárral bír. Végre néhai Zombath Antal volt győri ügyvéd, Lóskay Benedek egri tanár, Kardoss József bihari birtokos, dr. Gesztessy Ferencz, Torontál főorvosa, Szántay Aladár Debreczenből és Kelemen Imre Lentiről pedig több rendbeli Rákóczi és Tökölyi korbeli eredeti okmányokkal — sőt némelyikök egész csoporttal — ajándékoznak meg, saját gyűjteményeikből. Magángyűjteményekből tehát merítettem = 26-ból.

Mindezeket összeadva, kitűnik, hogy a Rákóczi-kort érdeklőleg összesen 130. köz- és magánlevéltárból s gyűjteményből gazdagíthattam eddigelé történeti adattáramat, részint közvetlen személyes kutatások, részint mások szíves közbenjárása által; mert meg kell jegyezni, hogy az előszámlált levéltárak mindegyikéhez nem lévén alkalmam vagy érkezőm személyesen hozzájuthatnom: kérésemre némely szakértő urak valának szívesek azokat átvizsgálni, s az eredményt velem közölni.

Fogadják azért mind ök, s mind azok, a kik búvárlataimat egyébképen elősegíteni, s megkönnyíteni kegyesked-

tek: őszinte köszönetemet hazafias készségökért, fáradozásukért.

Említett levéltárakbeli kutatásaim folytán immár — plus minus — *másfélezer* ívnyi mind közvetlen, eredeti forrásokból merített historiai jegyzettel bírok II. Rákóczi Ferencz idejéről. S e kevés kivétellel csupa ismeretlen adatokat tartalmazó kéziratok azokon kívül értendők, a melyekből eddig megjelent — több mint 1600 nyolezad rétű lapra menő — négy kötetemet: a „Történelmi Kalászkok“-at, „Bottyán tábornok életé“-t, a „Rákóczi Tár“-t (I. k.) s Rákóczi Emlékirtainak jegyzetekkel és toldalékokkal bővített második kiadását dolgoztam és kiadtam volt.*)

De érintett 1500 ívnyi történeti jegyzeteimet még meg kellend legalább is kétszereznem — ha nem háromszoroznom — míg a haza több nevezetes köz- és magánlevéltárát is át fogtam vizsgálni, és mire befejezendtettem a gr. Károlyi-nemzetség roppant archívumában már számos esztendő óta folyó tanulmányozásimat, a hol mintegy 80,000 darab kézirat őriztetik, és ezek közt 20—25,000 a Rákóczi-korból való. Már vagy felét átvizsgáltam.

Ha azonban tehetségem és a körülmények engedendik: az országban egyetlenegy a Rákóczi-korra nézve fontossággal bíró archívumot sem akarok átvizsgálatlanul hagyni; s csak miután mindez megtörténendett — a mire még 8—10 év kívántatik — kezdhetem majd meg szándékolni nagy munkám irását, mely mű *II. Rákóczi Ferencznek és korának részletes történelme* leend, — e szabadságháború nyolez évi tartamához képest legalább nyolez terjedelmes kötetben. — Sikerülend-é merész füladatomat végrehajtanom? vagy út közben roskadok majd össze? . . . Nem kérдем, hanem míg erőm bírja: teljes buzgalommal hozzálátok valósitásához, — hogy ama szomorúságában is oly dicső kor sokat mert és sokat áldozott hőseinek leróhassam a hála adóját, késő nemzedékek nevében.

Előterjesztém, ime, működésem főczélját. Most értekezésem tulajdonképeni tárgyára térve, lássuk az általam vagy

*) E négy kötet egyébiránt, Rákóczi Emlékirtai szöveg-részt kivéve, szintén levéltári buvárlatok eredménye.

részemre eddigelé átkutatott *dunántúli levéltárak* rövid ismeretét, különös tekintettel Rákóczi korára.

Vegyük a vármegyéket sorban.

Pilis vármegyének — minthogy geographiailag ez is túl esik a Dunán — Pestével azonos levéltára a Rákóczi-időkből csak némi jegyzőkönyvi töredékeket bír felmutatni; ezeket is pusztán a derék levéltárnok hazafias buzgósága mentette meg a lefolyt — s hála Istennek, hogy lefolyt! — Bachkorszak alatt, keserves dugdosások által; mert tények bizonyítják, hogy ama „civilisatorok“ a Rákóczi-actákat — megijedvén a nagy rebellis névtől — országszerte máglyákra hurezolták, s a hol csak szerit tehetik vala: megégették ez ártatlan papirosokat, kárhözatosabb barbársággal mint a gyula-fehérvári káptalan okmányait 1658-ban a vad tatárok, vagy a nagy-enyedi collegium híres könyvtárát 1849-ben a felbujtogatott oláhság. — A pest vármegyei megmaradt jegyzőkönyvi töredékek gr. Eszterházy Antal, Bottyán János és id. gr. Barkóczy Ferencz kurucz tábornokok hadai élelmezésére, közmunkákra, had- és élelemszállításra stb. vonatkoznak, s nem valami fontosak.

A szomszéd *Esztergom vármegye* levéltára általában egyike a gazdagabbaknak, de a kevésse rendezetteknek is. A kuruczvilágra nézve sok érdekes iratot tartalmaz, úgy a megyéhez akkor érkezett s nagyszámban fennlévő királyi, nádori és főhatósági rendeletekben, mint a megyegyűlési jegyzőkönyvek lapjain. Kiváltképen Bottyán korábbi életét illetőleg — minthogy e híres tábornok esztergomi születésű, s az esztergom-vármegyei nemesség sorából való volt — becses adatokra akadtam itt.

Esztergom városának szintén vannak, bár sokkal kisebb számmal, történelmi értékkel bíró okmányai, úgy általában a Rákóczi-korszakot, mint különösen az esztergomi főfő-kuruczokat: Bottyán Jánost, Zsámboki Nagy Istvánt és Nedeczky Sándort érdeklőleg. Megjegyzésre méltó, hogy ezen különben magyar város tanácsa jegyzőkönyveit akkor németül vezette, — alkalmasint a gyanakodó és erőszakos jellemű b. Kukländer cs. várparancsnok nyomása folytán.

A mi az *esztergomi káptalan* levéltárát illeti: ennek ala-

pos bűvára ft. Knauz Nándor társunk figyelmeztetett, hogy abban a kuruczvilág érdeklő semmi sincsen. A minthogy a többi káptalani és conventi archivumok is egyáltalában csekély fontossággal bírnak a Rákóczi-korra, kivált annak külső, politikai történetére, — mint ezt a győri, székes-fehérvári, veszprémi, pannonhalmi, szombathelyi és zala-apáti hiteles helyeknél is tapasztaltam, — a hol ama háborús időkből alig van valami, s a mi van is: csak birtokviszonyokra vonatkozik. Mindaz mit a káptalani és conventi levéltárakból a kuruczvilágot érdeklőt eddigelé kaphattam, aránylag igen kevés; nevezetesen a nyitrai káptalanból és kegyesrendű conventből Bottyán alapítványlevelei; a győri káptalanból a maga saját jószágain a kuruczvilágban esett károokra s aprólékos eseményekre vonatkozó néhány kisebb becsü levél és fogalmazvány; — a gyöngyösi Szent-Ferencziek conventjéből b. Globitz szegedi várparancsnak egy a rend provincialisához írt 1706-iki érdekes missilis levele, melynek másolatát ft. Ipolyi Arnold r. tag társunk szíveségéből bírom; — az egri káptalanból és a garam-szent-benedeki conventből: néhány kiadvány Bottyán és a Bottyán-örökösök birtokait illetőleg; s végre a veszprémi káptalanból Véghelyi Dezső barátom által a Bottyán-család genealogiájára nézve velem közlött adatok.

A káptalani és conventi archivumokra emélfogva, e rövid megjegyzés után, nem leend többé szükség reflectálnom értekezésem folyamában.

Szóljunk *Komárom-vármegye* levéltáiról. Első helyen maga a megye archivuma volna említenő; de ezt azon szerencsétlenség érte, hogy a múlt század első felében a vármegye tisztjei és Zámory alvárparancsnok pörös zsurlódásba keveredvén, az utóbbi bosszúból felgyújtatta a vármegye házát, s a gazdag ősi levéltár ott égett; e gyászos alkalommal majdnem minden megyei iratok, régi oklevelek, jegyzőkönyvek elhamvadtak, csak néhány darab gyűlési jegyzőkönyv maradt meg, mint a melyek a tűzvész idejekor véletlenül a komáromi reform. egyház levéltárnokának voltak kikölesnözve. — Komárom vármegyére nézve egyébiránt még azon sajátos viszony is megjegyzendő, a melyben e megye a kuruczvilág idejében állott. Maga a vármegye ugyanis tősgyöke-

res magyar s nagyobb részben kálvinista lakosságával Rákóczi részén áll vala: míg a vár és közvetlen környéke — a meddig az ágyuk hatalma ért — a császárt, illetőleg a várparancsnokot volt kénytelen uralni; ennek önkényétől függött azért a várba és városba szorult csonka tisztikar, hatálytalan rendeleteivel, — míg a szabad „*kurucz vármegye*“ oda kívül tartá gyűléseit. Fenn vannak-e még ez utóbbinak hivatalos actái? és hol vannak? Semmi nyoma idáig. A vármegye kuruczvilági történetét voltaképen ezek szolgáltattak.

Szabad kir. *Rév-Komárom városa* dús és régi levéltárral dicsekedhetik, mely az Árpádházbeli királyoktól kezdve mutat föl eredeti okmányokat, — s bár jelenleg már szűkké vált helyiségében túl van tömve: lajstromozott, s meglehetősen rendben tartatik. A kuruczvilágból becses iratok találatnak benne, mind a felsőbb rendeletek s a várparancsnokok zaklatásai ellen szerzett kir. véd- és egyéb levelekben, mind azon kéz alatt fűzött correspondentiákban, melyeket a Rákóczihoz szító városiak a kuruczokkal s különösen Bercsényivel, Botyánnal és Somogyi Ferencz esallóközi ezredessel folytattak, és titkon háven megőriztek. A gyanú többször fel is támadt komolyan ellenök, s ilyenkor a császári várkapitányok fölégetéssel, összelövetéssel fenyegették a szegény várost: de ők mindig ügyesen ki tudák menteni magokat, — olykor szép szóval, máskor ravaszul a kuruczok titkos segélyével, s tán a leggyakrabban — ajándékkal; hisz a csengő érez mindig igen hathatós eszköz vala a Caraffák és Heisterek haragjának csendesítésére.

A város e viszonyainak tanulmányozása fölötte érdekes. A lakosok majdnem mindnyájan önkénytes kémei voltak a kuruczoknak, s azért ezek vezérei szabad ki s bejárást engedtek nekik; földjeiket, szöleiket bizton mivelhették, használhatták, — nem úgy mint némely más körültáborlott városok labanczos lakói.

Komárom-vármegyében őriztetik — jelenleg Tatában — a *Ghyeczy-család* levéltára is, melynek kuruczvilágra vonatkozó részét Ghyeczy Kálmán orsz. képviselő úr volt szives közölni velem. Ebben legbecsesebbek az érsek-újvári eseményeket illető okmányok, mint pl. a kuruczból labanczczá lett

s azután elfogott Ocskay László brigadéros eredeti vallatási jegyzőkönyve s halálitélete, melyet Szluha Ferencz — mint Rákóczinak akkori újvári főhadibiztosa — fogalmazott; hasonló történeti becsesel bír Beresényinek Ocskay kivégeztetését illetőleg Újvárba írt titkos-jegyű levele, melyet a gr. Károlyi-archívumból merített e nemű tanulmányaim folytán sikerült megfejtenem. Kár, hogy Ghyezy László, Rákóczi-féle nemes testőr, még franciaországi bujdosásában is folytatott eredeti naplóját — mely a múlt évtized elején még meg volt a családnál — ma már hiába keressük.

Alkalmam nyílt a szintén Komárom-vármegyei *Nedeczky-család* levéltárából is merithetni. Ebben diplomatiai fontosságú irományok — nagy részben titkos jegyekkel írottak — őriztetnek, u. m. Rákóczi Nagy-Péter czár udvaránál állandó miniserének Nedeczky Sándornak urával folytatott eredeti levelezései, melyek Rákóczi viszonyait az orosz udvarral, nem kis mértékben világosítják meg.

Komárom-vármegyében létezik még a közelebről elhunyt *Sárközy József* volt orsz. képviselő úr régiség- és kéziratgyűjteménye, Kömlődön; ebben is kutattam. Nagybecsű adattárak rejlenek ott, kivált a hazai protestantismus történetére nézve, mint pl. a híres „Collectio Fehérváryana“, stb.; a Rákóczi-korból azonban a Sárközy-féle gyűjteményben unicumok, vagy ritkább okmányok másai nincsenek.

Említésreméltó a *Pázmándy-vérségül csepri nemes közbirtokosság* archívuma is, melyben a Sajónál vezérkedett Kálmán herezegtől kezdve, a Garák, Rozgonyiak, Csákyak, Szapáryak stb. történetét is érdeklő okmányok, s számos királyi és nádori — különösen Wesselényi-féle — kibocsátványok találhatnak, valamint Tökölyi és Rákóczi idejebeli följegyzések is, a melynek pl. Pázmándy Gergelynek a Tökölyi-korszakban megkezdett s a Rákóczi-korszakon át is folytatott historiai becsű — mert több ismeretlen hadi eseményt tartalmazó — *naptári jegyzetei*. Szintén Csepren — Thaly Dénes közbirtokos úrnál — létezik egy XVII. és XVIII-ik századbéli gazdasági jegyzőkönyv, melyben a trencsényi ütközetben elfogott és Heister által Győrbe vitetett kurucz rabok névsora olvasható.

Vége meg kell még említenem a komárom-vármegyei levéltárak között saját családomét. A sághfalvi *Sándor* s a szécsi-szigeti *Thaly* családok most már egyesített archívuma 2—3000 darab eredeti okmányt számlál, s egész 1228-ig felvág. Van benne 17 darab Árpádkori (kettő még a tatárjárás előttről való) ritka szépen conservált, s több száz Anjou-Hunyady- és Jagello-kori szintén igen becses oklevél, — a mint erről dr. Wenzel Gusztáv úr — a kivel a régiebbekből vagy százat közlöttem — a Ráth Károly barátom, a ki velem több ízben tanulmányozá e levéltárát, legjobban tanúskodhatnak. Sajátságosnak látszhatik azonban, hogy ama gondos ősök, kik II. Endrétől a múlt század végéig mindent híven megőrizének: a Rákóczi-korból aránylag oly keveset hagytak fenn reánk, daczára annak, hogy közülök épen azon időben négyen is szerepeltek; u. m. Sándor László és Sándor Ferencz, Rákóczinak Dunántúl két igen tevékeny ezredese, Sándor István, gr. Forgács Simon tábornok lovas kapitánya, s a koronczi ütközetben elesett Thaly Ferencz. Sándor László a túl a dumai hadak részéről Rákóczihoz többször követségben is járt, és különösen neki: Pápa, Veszprém, Fehérvár, Simontornya, Siklós meghódítójának, Pécs és a Szerémség földülőjének, — úgy öcsésének Ferencznek, ki sógora a hős Béri Balogh Ádám ezredét annyi harcokon vezette, — fontos correspondentiaínak kellett lenni. De e levelezések nem maradának fenn. A szathmári béke után ugyanis a volt főbb kuruczoknak — mint a kik folyvást szemmel tartattak — kivált a Bécshez közelebb eső dunántúli vidékeken, nem igen volt bátorságos Rákóczi-féle levelezéseket tartogatniok. Hamar gyanús dolgokat: még ekkor is titkos kuruczszágot, vagy épen az emigrációval való összeköttetést fogtak a német vagy — még rosszab — *németes* urak reájok ily irományok kegyeletes megőrizéséből, rejtegetéséből. Csajághy János 1711-ben jó részt ezért lakolt életével, s az ugyanekkor és ily ürügy alatt üldözött s elfogott számos más volt kurucz tisztet is csak — mint tudjuk — Károlyi Sándor erélyes föllépése mentette meg a tán hasonló sorstól. Így lévén a dolog: lehet-e csodálnunk, ha amaz ősök a kuruczvilágból csupán oly okmányokat tartottak meg, a melyek valami anyagi

viszonyokkal állottak kapcsolatban: hogy szükség esetében előmutatásukkal magokat és javaikat védelmezhessek.

Ekkép tapasztalám ezt lenni nemcsak saját elődöeimnél, hanem több más dunántúli nemes családoknál is. A Sándor-Thaly-archívumban tehát ily, némileg anyagi viszonyokra vonatkozó, de más részt historiai értékkel is bíró okmányok a Rákóczi-korból: Sándor Istvánnak Forgács ezredébéli hadi actái; Sándor Ferencznek sógorát a híres Bezerédy Imrét illető följegyzései; Bezerédy veleegyütt lefejezett alezredésének Széplaki Bottka Ádámnak a sümegei vártömlőzből Sándor Ferenczhez írott levele; Sándor Ferencznek sopronyi hadi fogásából lett szabadulását, s más, gr. Eszterházy Antal tábornagyot is érdeklő iratai, és a számára b. Nehem cs. tábornok által 1710. nov. 1-jén kiadott amnystialis levél; továbbá Kisfaludy György brigadérosnak, s Béri Balogh Ádám brigadéros özvegyének — a Sándor Istvánnal egy testvér Festetics Juliánnának — némely eredeti iratai; végre néhány azon időbeli pertárgyalásokban előforduló historiai részletek, stb.

De legyen elég már a komárom-megyei levéltárakról; térjünk át Győr-vármegyére.

E megye a komárom-vármegyeinél gazdagabb s jó rendben lévő archívummal bír. Személyesen is tüzetesen kutattam benne, Ráth Károly barátom is átadá innen gyűjtött Rákóczi-korbéli készletét, — úgy hogy e levéltárát a kuruczvilágra nézve, mondhatni teljesen kimerítők. A császári tábornokoknak és hadibiztosoknak a györmegyei hatósághoz a háború ideje alatt küldött rendeletei mind megvannak itt, sőt a kurucz tábornokokkal váltott némely levelezések s velök kötött szerződések is. Történeti becsesel bírnak még a györmegyei nemes Wolfart Ádám kurucz ezredesről — ki elfogatván, 1710-ben Győrött fejeztetett le — itt őrzött adatok is, valamint a terjedelmes Viczay-pör, melyet Győr-vármegye Tollet cs. tábornok ellen folytatott, mivel ez a megye egy főnemes tagját Viczay Antalt pusztá gyanúra elfogatván, a győri vár oly egészségtelen, földalatti börtönében sanyargatá, hogy el kellett ott halnia. Az ezen pörben a cs. főhaditanács által hozott végítélet szánandó állapotát mutatja az akkori igazságszolgáltatásnak, midőn egy zsarnokoskodó osztrák

tábornok, s egy jogai alappában megsértett magyar nemesi hatóság állott egymással szemközt.

De térjünk vissza tárgyunkra. Györmegye archívumából történelmi adattáram általában tetemesen öregbedett; nem úgy Győr-városából, a hol hiába kutattam, mivel csak a semmi historiai érdekűt nem tartalmazó törvénykezési jegyzőkönyvek vannak meg azon korból.

Győrött tartatott a Zombath-család levéltára is, a nem rég elhunyt derék hazafi Zombath Antal úrnál, a ki az ott létezett néhány nem valami nagybecsű, de nem is teljesen értéktelen kuruczvilági irományt kikeresvén, egy Győrött tartott történetkedvelői összejövetel alkalmával nekem ajándékozta.

Sok érdeket esatoltam még a Bezerédy-család györmegyei ménfői levéltárához, Bezerédy Imrere nézve. Azonban csalatkoztam; nagyon kevés van ott a mi nagy vitézségű kurucz vezérre emlékeztet. Bezerédy irományait ugyanis, mint Eszterházy Antal később kezembe került jelentéseiből megtudám, a dandárnoknak Kőszegen lett elfogatásakor a kuruczok lefoglalák, s magával együtt a Sáros-Patakon összeült országos vizsgáló bizottság elé küldék. Így a családúal mi sem maradt, s nem is maradhatott.

Ennyit Györmegyeről; lássuk Sopronyt. Soprony diszes góth templomai- s tornyaival, ódon lakóházaival, romladozott régi körfalával: antiquitások városa. Tiszteletreméltó kegyelettel ragaszkodnak itt a hagyományos ősi szokásokhoz. Az egyik kaput maig Bocskay nevére nevezik. A „*czifra toronyban*“ is *) csak nem régen hallgatott még el az emekelőtte naponként felújuló hadi zene, mely legelőször 1704-ben Károlyi Sándor bosszantására zendült meg. Midőn a vármegyeház kapuzata alá lépünk: a XVII-ik századba képzeljük magunkat, megpillantván amaz ódon-szabású, vörös dolmányos, kék salaváris, sárga eszímás huszárokat, kik e mondott korbéli egyenruhájokat mai napig megtartották. Az utczákon is, némely antik külsejű ház oldalában, láthatni még

*) Így hitták a kuruczok a város ékes vigyázó-tornját, — mely Magyarországon legmagasabb.

a falba rakva *Vak-Bottyán* ágyúgolyóit, a melyeket e kemény tábornok a róla és hadjáról elnevezett „*kuruczhegy*“^{*)}-ről az irtoztatón elhamvasztott városba lövetett. Emléktáblák jelölik az illető golyók behullásának napját.^{*)}

Ez emlékezetes városban három közlevéltár létezik: a megyéé, a városé, és az evang. lyceumé. A két előbbi valóban nevezetes.

Soprony-vármegye levéltára alkalmas helyiséggel, s szép renddel dicsekszik. Minden év okmányai külön-külön fasciculusonként vagynak itt rendezve, s időrend szerint sorozva és elhelyezve. A Rákóczi-kor netái ehhezképest nyolcz fasciculust képeznek, és pedig jó természeteket. Egymásután fölkelhetők e csomagokban a vármegye akkor tartott minden egyes gyűlésének jegyzőkönyvi izei, s minden jegyzőkönyvhöz eredetiben mellékelve az illető gyűléseken tárgyalt rendeletek s egyéb okiratok, — sőt olykor még a főbb tisztviselőknek a megye ügyeit — és így történetét — érdeklő privát correspondentiái is. A császári és a kurucz hadvezérek parancsolatai, levelei, a velük folytatott alkudozások, tárgyalások folyamata, a megkötött szerződések stb. stb. Valójában, e levéltárban mind a már fekvésénél fogva is kitünőleg szereplő Soprony-vármegye, mind az azon egész határvidék történetére nézve gazdag bányára leltem; különösen az eddig oly homályosan ismert 1710-iki dunántúli Balogh-féle kurucz hadjáratra nem kis mértékben vetnek világot egy részről gr. Nádasdy Ferencznek, más részről Béri Balogh Ádámnak itten lévő eredeti levelei.

Még nagyobb becsesel bír a *soprony városi* archívum, mely egyike a hazában a legdúsabbaknak, legrégebbeknek s legrendezettetteknek. Pompásan lajstromozva, számozva, — minden egyes okmány azonnal feltalálható, sőt minden darabnak *kivonata* is el vagyon készítve, és az eredetinek külső lapjára vagy külön mellékelt papírosra írva: a mi az áttekintést nagyban megkönnyíti. És még így is két hétig tartó ugyancsak megfeszített — ugyszólván újjeli-nappali — munkára volt szükségem, hogy a soprony-városi és vármegyei két

*) L. pl. a vármegyeház-uteza 45-ik számú ház falán.

levéltárnak csak kuruczvilági adatait kimeritsem, pedig a város birtokában lévő egykorú historiai becsü *Ritter-krónikát* ezuttal teljesen mellőzhetém, mivel ez Pesten is, Szalay Ágoston úr t. társunk gyűjteményében, továbbá az Akadémia kézirat-tárában is megvan, pontos másolatban, melyet már elébb fölhasználtam volt.

Soprony városa archívumának kuruczvilági főkinceseit nem annyira a nagyszámmal fenn lévő királyi protectionálisok és rendeletek, hanem Bezerédy Imrének egész külön csomagra menő számos eredeti levelei, a Bottyánféle ostromra vonatkozó irományok, a Pálffy Jánostól titkos úton kapott tudósítások és biztatások, s végre azon mindenféle titkos instructiók és correspondentiák képezik, melyeket a körültekintő sopronyi tanács bizalmas embereinek kiadott, illetőleg mind császári mind kurucz részre folytatott, — és pedig nemcsak az Oeskay sopronyi híres fársángolása idejében, hanem sokkal későbbben azután is. — Sok mindenféle történet itt kéz alatt. Fölötte érdekes monographiát lehetne ez adatokból írni. Soprony circumspectus polgársága a két hadakozó fél között ügyesen lavírozott. Német őrseget kért Bécsből: oltalomleveleket váltott a kuruczoktól. Követségeket indíta a cs. udvarhoz: máslelől titkon a harkai plébános által alkudozott a kuruczokkal; s míg Bécsben föltétlen hűséget ígért: kéz alatt egyremásra ment az ajándék: a sok drága ezüstmi, aranyvirágos selyemszövetek, ezíra, köves kardok, gyöngyház-rakott pisztolyok, bogláros, pikkelyes, szironyos hadi löszerszámok, szkófiomos csujtárok stb. gr. Eszterházy Antalnak, Bezerédy Imrének. Az érdemes tanács, midőn Bezerédynak titkon küldött magyar levelében alig győz eleget hálálkodni, őt a város pártfogójának, jóltevőjének ismeri el, jóakarattját továbbra is kéri: ugyanakkor így kezdi a bécsi főhaditanáéchhoz küldött német jelentését: „*Der bekannnte Strassenräuber Emerich Bezerédi.*“ — Szóval a sopronyvárosi levéltárból nemcsak a historicus: a jelen idők politikusa is tanulhat egyetmást.

Az *evang. lyceum* gyűjteményében a Rákóczi-kor bűvára hasztalanul keresgél, — azonban a szintén Sopronyban lakó *Ebergényi Sándor* úrnál becses iratokra talál, — nem ugyan az azon kori labancz generális b. Ebergényi László

correspondentiára, — mert ezek a tábornok leánya után a gr. Viczay-családra jutottak — hanem gr. Nádasdy Tamás, gr. Pálffy János, gr. Rabatta József és Szápáry Péter gr. Erdődy Sándorhoz és Zsigray Józsefhez írott 1704—1706-iki eredeti leveleire, végre Ebergényi Lászlónak is egyetlen 1707-iki missilisére, — melyek érdekes adalékokul szolgálnak a túl a dunai kuruczság történetéhez.

Említést érdemelnek még a sopronyvármegyei magánlevéltárak közt a *Fodor, Badicz és Ostffy* családokéi. Fodorékban Nagy-Geresden főleg Beresényinek és Eszterházy Antalnak Fodor László brigadéroszhoz írt eredeti levelei becsesek; a Badiczékban — Szili-Sárkányban — pedig Veszprémi Badicz Imrének, Rákóczi egyik nemes-testörének a „Nemesi Társaság” alapszabályait, továbbá a kuruczok hadgyakorlati magyar vezényszavait tartalmazó iratai, s Rákóczitól 1709-ben kiadott dimissionalis és attestationalis levele. Az Ostffyaké, túl a Duna e régi nagy családjáé, az Árpád-Anjou- és Vegyes-házakbeli királyok korának búvárát nagyban gyönyörködtetendi: de a Rákóczi-korra nézve szegény. A *Káldy*-család is derék archívummal bír Tompaházán; azonban ezt, valamint a kis-martonai herezegi levéltárt, még nem volt alkalmam átvizsgálni.

S most lássuk a Dunántúl legkuruczabb vármegyéjét — *Vas*. Ennek sok dús levéltára, sok régi temploma, vára, történeti emlékü épületromja van, és nagyszámu ősi nemessége, melynek elődeit mind ott találjuk Rákóczi táboraiiban. Vas megye Szombathelyt lévő levéltárából kiderül, hogy e szilaj, rebellis vármegye egymaga 6000-nyi fegyveres hadat állított és tartott Rákóczihoz való hívségében. A megye előkelő családjaiból számos nevezetes kurucz főhadi-tisztet ismerünk: pl. Béri Balogh Ádám, Kisfaludy György és László dandártábornokokat, Ságfalvi Sándor László és Ferencz, b. Cziráky László, Telekessi Török István, Benkő Ferencz, Szarka Zsigmond és Móró László ezredeseket, Szent-Györgyi Horváth Zsigmond tartományi főhadi-biztost, Svastics Zsigmond alezredest, Szegedy Ignácz őrnagyot, gr. Eszterházy Lászlót Beresényi hadsegédjét stb. S ha personalis insurrectiók idején a

nemesség feles száma dacára kicsiny volt a vasi dandár: oka épen az, hogy a fegyverfogható nemesek majdnem mind a rendes ezredekben szolgálnak, mint az eredeti musta-tabellák mutatják.

A vasi levéltárban — mely téros, szép és derekas rendben tartott — huzamosan s gazdag eredménnyel búvárokodtam. A megyegyűlések jegyzőkönyveit, gr. Erdődy Sándor főispánnak a tisztikarral folytatott correspondentiáját, a nemesség személy szerinti lajstromait, a hadak elhelyezését, a kivetett adók és közterhek felosztását, katona-állításokat s fölszereléseket, a labanczos mágnásoktól lofoglalt urodalmak kezelését, s úgy a császár, a nádor, a császári tábornokok és egyéb főhadi-tisztek: mint más részről Rákóczi, Beresényi, Károlyi, a két Csáky, Andrássy, s más kurucz vezérek és a hadi-commissariatus rendeleteit, kivált pedig gr. Eszterházy Antal tábornok igen számos eredeti nyiltparancsát és levelét tartalmazó tömött fasciculusokban van itt képviselve a kuruczvilág. Azonkívül a győrvári diadalnak is (1706.) érdekes emlékei őriztetnek itten: a győrvári tó lecsapolása alkalmával fölszínre került pallosai Heister azon német századjainak, a melyeket Béri Balogh Ádám véres rohamával az említett tóba szoritott.

Szombathely város archívuma nem oly gazdag ugyan mint Vasmegyéé: azonban feles kuruczvilágbeli történetibebesü okmány találtatik benne is, pl. gr. Károlyi Sándor, gr. Eszterházy Antal és Gáspár, gr. Pálffy János, gr. Batthyány Kristóf, gr. Nádasdy Ferencz, b. Ebergényi László, Szent-Györgyi Horváth Zsigmond stb. levelei, s tanácsi kiadványok, fogalmazványok, tanuvallatások és egyéb ilyféle némileg a historiára is tartozó iratok. Legbecsesebb pedig a dunántúli kuruczság, de méginkább a város történetére nézve Botyán János tábornoknak gyönyörűen conservált 1707-iki protectio-nalis-levele, — melyet hogy a nemes város aranykeretbe foglaltasson, méltó reá, — a mint szó is volt róla ottlétemkor.

Szombathely levéltárát fölülmulja, s Vasvármegyéjével vetekedik szabad királyi *Kőszeg városáé*. Ez érdekes régiségekkel is bír; itt őriztetik pl. a hős Jurisics zászlaja 1532-ből, egy más szép lobogó 1644-ből, egy kurucz granatéros-süveg

rézczímere, mely az itteni vár árkából ásott ki, stb. Mennyire túlnyomólag magyar volt hajdan e most úgy elnémetesedett város: mutatják XVII-ik s XVIII-ik századi jegyzőkönyvei, melyek, valamint a város egyéb hivatalos kiadványai, mind *magyar nyelven* vannak szerkesztve. A Rákóczi korában élt városi jegyzők ezenfölül még igen gondos emberek is voltak, úgy hogy a jegyzőkönyvekbe a tárgyaló ügyeken kívül a város viszontagságait is beírák, krónikaszerűleg, és oly bőven, hogy e jegyzőkönyveknek csak kuruczvilági krónikás részéből 20 sűrű ívnyi másolatom van, azonkívül a mit onnan Garádi már azelőtt kiadott volt az „Új Magyar Múzeum“-ban.

De e tartalmas jegyzőkönyvektől eltekintve is igen gazdag a kőszegi archívum a Rákóczi-korra nézve, nevezetesen mindenféle hadi rendeletek, nyilt- és magánlevelekben, melyek között feles unicum, mégpedig ismeretlen történelmi részletekről értesítő, vagyon. Okmánytáram jelentékenyen gyarapodott itteni munkálkodásom által. Nem kis baj azonban, hogy e jeles archívum még annyira a mennyire sincs rendezve; úgy, hogy alapos búvárai: Szopori Nagy Imre, Chernel Kálmán és Merssich Miklós urak szives segítségével nélkül egykönnyen el nem igazodhatik rendetlen és túl tömött szekrényeiben az idegen kutató. — E derék történetnyomozók elseje maga is több vastag folianst képező s még folyton szaporodó gyűjteménnyel bír, különösen Soprony és Vasvármegye múltját érdeklőleg. E gyűjteményből hasonlóul meríthetem, s birtokosának szivességéből nyilt alkalmam átlapozni a rendszeresen lajstromozott *sárvári levéltár* indexét is, a melyből meggyőződtem, hogy e Kanizsay- Nadasdy- Draskovics-féle különben gazdag archívum a Rákóczi-korra nézve semmitsem tartalmaz. Ekkép Sárvárra csak a régi várnak megszemlélése vitt. Szintén Nagy Imre barátom juttatott a *Vitthnyédy és Kisfaludy-család* régi irataihoz; az előbbieket közt főleg Bottyánnak egy 1707-iki eredeti rendelete, az utóbbiak közt pedig a Kisfaludy György kurucz brigadéros életére vonatkozó acták, s a Rákóczival kibujdosott Kisfaludy Boldizsárnak Franciaországból hazájába, édes anyjához irt levelei birnak legtöbb történelmi becses, illetőleg érdekes.

Vasvármegyében az *Eberglényi székelyi ágánál* is kap-

tam egy a Rákóczi-kor némely fontosabb országgyűlési, hadi és békealkudozási kiadványait és e nemű levelezéseit tartalmazó gyűjteményt, melynek múlt századi összeírója elég szakismerettel és tapintattal járt el; a vasi archívumot is láttatik hogy használta.

A kuruczvilágban szintén eléggé szerepelt Mező-Szegedi *Szegedy-család* hermányi levéltárában azelőtt egy külön köteg Rákóczi-acta létezett volt — úgy értesültem kutatásaimkor a család t. tagjaitól — de ez most már nem található, bár számomra szives készséggel keresték. — Az Ostffy-asszonyfai *Ostffy-és Sándor-örökösök*nél csak némi kisebb érdekű adatokra leltem: míg a régi *Runy-családnál* — mely kitünő műbecsessel bíró billikomát ma is híven őrzi — gazdag, bár teljesen rendezetlen levéltárt találék, a holott mindgyárt az első pillanatban Kún-László király egy eredeti okmánya akadt kezembe, s azután számos egyéb becses oklevél, az Árpád-kortól le I. Leopoldig. Rákóczi-korbelit azonban nem lelhettem; igaz, hogy a levéltár nem is volt akkor oly állapotban, hogy teljesen átvizsgálhattam volna. A *Bődi Balogh-család* kis-somlai archívumában sem találtam kurucz okmányt: hanem igenis Anjou-koriakat, a Ják-nemzetséget s annak XIV-ik századi tagjait: Zuárdot, Kadicsot stb. érdeklőleg, I. Károly de különösen Nagy-Lajos ritka szép függő-pecsétjeivel.

És most szólok Vasvármegye legnevezetesebb levéltáráról: a dicsőemlékezetű *Rákóczi fejedelem há:* archívumáról. Hazánk e nagy történelmi kincse, mely azonban még oly kevéssé ismeretes; gróf *Erdődy István* újonépült vörösvári pompás kastélyának gyönyörű tornyában őriztetik, boltozatos, vasajtós, biztos helyiségben. Tulajdonképen három részből áll; ugymint

1) Azon roppant terjedelmű birtokokra vonatkozó irományok tárából, a melyeket II. Rákóczi Ferencz és Rákóczi Júliána — gr. Aspermontné — mint a Rákóczi, Zrínyi, Frangepán, Báthory, Lorántffy, Gerendy stb. családok örökösök birtanak; mert habár Rákóczi Júliána utódai — a gr. Erdődyek ifjabb ága — a Rákóczi-jóságoknak csak a leányágot illető *negyedrészt* örökölték is: mindazáltal a kibujdosott Rákóczi Ferencz javait lefoglalt fiscus az összes irományokat

meghagyá az ő birtokukban, — csupán a pataki, regézi és ecsedi uradalma későbbi donatáriusai és impetratorai kérétek ki tőlök az ezen három jószágot érdeklőket.

2) Áll azon Erdődy-féle actákból és correspondentiákból, a melyek Horvátországból a gr. Erdődyek egyik ő kastélyából csak nem rég szállítottak ide, s főleg a Zrinyiek, Erdődyek, Frangepánok, Draskovicsok stb. történetére vonatkoznak.

3) II. Rákóczi Ferencz hadi és politikai levéltárából. Az első és harmadik rész pár évvel ezelőtt még Gyepü-Füzessen — Vörösvártól nem messze — tartatott, oda pedig 1843—44-ben szállítottott volt le, a trenesényvármegyei rovnyei várkastélyból, az utolsó Aspermont gróf kedvencz lakóhelyéről. Rovnyeba azonban ugyancsak e gróf vitette vala eredeti helyéről: a Rákócziak régi híres ónodi várából, a hol a traditio szerint a múlt században sokáig egy torony rejtekébe volt befalazva. De mivel a vár idővel mind elhagyottabbá lön, és főként a Sajó rombolásai miatt fenyegetőleg kezdett omladozni: Aspermont gróf kibontatta a rejteket, s a levéltárt úgy hordatta át Rovnyéra. Itt aztán egymásután két levéltárnokot tart vala, a kikkel az első részt, t. i. a *Rákócziak családi archívumát* lajstromoztatá. Körülbelül 40—50 évig dolgozott e két ember a rendezésen, míg befejezhette a nagy munkát. Rendkívül gazdag e levéltár. De hogy is ne, midőn itt léteznek a Báthory- és Rákóczi-háznak úgyszólván minden régi okmányai, Bátor Opostól, a Báthoryak, és a II. Endre korában élt lengyel eredetű Bagomér lovagtól a Rákócziak őstől kezdve, a kinek fia „Comes Chyzkerth“ kapja 1264-ben IV. Bélától örökadóományul azon zemplénmegyei „*terra Borsi*“-t, a melyet azóta 600 év szakadatlan folyamán át mind e mai napig Bagomér utódai birnak, s mely II. Rákóczi Ferencz ott történt születéséért a honfiai kegyelet által az ország emlékezetes helyoi között igttattatott. — Igen nagyszámu Árpád-, Anjou- és egyéb királyi-házak korabeli eredeti okmányt lelünk e dús archivumban, még idáig majdnem mind ismeretlen tartalmúakat. A Báthoryak s Rákócziak fejedelmekké emelkedése idejétől kezdve pedig annál több úgy a honi, mint a külföldi, úgy a hadi mint a politikai történelme nézve megmérhetetlen fontos-

ságú államirat és okmány rejlik itten; pl. Báthory István lengyel királylyá választatási diplomája eredetiben, a legünnepélyesebb kiállításban, a lengyelországi primásnak, palatinusoknak, marechaloknak, nagy-vajdáknak, sztarosztáknak, országnagyoknak szám szerint mintegy 80-ig való függőpecsétjével megerősítve. Talán ez az egyetlen még fennlévő eredeti királyválasztási-diploma hazánkban. Itt találtnak továbbá Bethlen Gábornak több titkos és nyílt utasításai, berlini főkövete és képviselője a később „*első*“ néven fejedelemmé választott Rákóczi György részére. Ez utóbbinak a francia udvarral és Christina svéd királynővel kötött véd- és daczszövetségi szerződése, — szintén eredetiben, a francia, a török, a brandenburgi s a svéd udvarokkal úgy Torstensonnal folytatott negotiatioi, levelezései, valamint fiáé — II. Györgyi — is a svédekkel, lengyelekkel stb. stb. Szóval hihetetlen mennyisége oly nagybecsű historiai actáknak, a melyeknek részben csak *léteztéről* tudunk eddigelé valamit, de nagyobb részben *még arról se*.

Ezen gazdag levéltárnak csupán indexe hat nagy-vastagságú és sűrűn irt folio kötetet teszen, úgy hogy pusztán ezeknek átolvasása is belekerül néhány hétbe. Azért is én, a tulajdonos gr. Erdődy István úr szíves meghívását örömmel fogadván, még egyszer szándékozom huzamosb időre elmenni Vörösvárrá, ez oly fontos archivum tanulmányozása végett, — mert múlt őszi otlétemkor inkább csak az előttem — specialis czélomhoz képest — még nagyobb érdekléssel bíró részt kutattam: t. i. *II. Rákóczi Ferencz hadi és politikai levéltárát*.

Ennek nincsen elenchusa, sőt egyébként sincs rendezve. Össze vannak ugyan iratai csomagolva, de csak úgy nagyjában, szorosabb tárgy- és időrend megtartása nélkül, a mint azokat még 1709-ben Munkácsen a fejedelem magántitkára *Beniczky Gáspár* kék vagy piros selyemszalagokkal összekötöztette; a fasciculusok borítékain ugyanis Beniczky jól ismert kezeirását látom, és sokon e jegyzését: „*Registratum per me, Munkácsini, Anno 1709.*“ Egynémelyiken azonban — pl. a „Nemesi Társaság“ actáin — Rákóczi saját keze vonásai szemléltethők, jelölül annak, hogy az ily fasciculusokat maga a

fejedelem rendezte és kötözte össze, talán midőn hujdosni készült, s azóta soha senki föl nem bontá. Egynémely levélen még a régi aranyos porzó is rajta csillámlik, sőt olyanokra is akadtam — a Szatlmárnál pacificált kurucz főtisztoktól a tovább is fegyverkező munkácsiakhoz intézett, de ezek által hűségök jeléül fölbontatlanul Rákóczihoz küldött levelek között — a mellyeknek pecsétjét nekem jutott a szerencse fölszakasztanom, másfél század mulva, — hogy kitanuljam belőlök a historia számára, régen porrá lett szívek titkait.

A maga szent érintetlenségében van itt még minden. A kogyelet bizonyos kimagyarázhatlan, részvételtjes, gyöngéd érzetével oldozgattam föl egymásután a tragicus sorsu fejedelem kezeivel összekötözgetett, s ki tudja tán könnyeivel is áztatott régi szalagokat; s midőn egy-egy iratesomag tömött halmaza előmbe omlék másfél százados bilincseiből: édes meglepetés várt reám minden perezen, nem tudhatván előre, a szabadságharcz mely nevezetes mozzanatát, melyik jelentékeny szereplő sorsát, jellemét derítendi föl előttem az épen kezembe vett irat?

Európa leghatalmasb uralkodóinak titkos levelei tárnak itt ki előttünk; számokkal vagy rejtolmes jegyekkel irt diplomatai tudósítások: magyarul, németül, francziául, latinul, — gyakran a fejedelem titkára által megfejtve, máskor fölfejtetlenül: de fölfejtésükhez mindenféle clavisek sokasága áll segítségünkre; egész Európát átalakítani szándékló, ravaszul szövött, s az események hatalma által mégis megbuktatott merész tervek fordulnak itt elő; XIV-ik Lajosnak, Nagy-Péter czárnak, Szaniszló királynak stb. Rákóczihoz írott bizalmas levelei „*Mon Cousin!*“ megszólítással; a versaillesi, berlini, londoni, stockholmi, sztambuli, moszkvai, varsói, római, bajor stb. udvarok s a belga rendek minisztereinek, s Rákóczi ezen udvaroknál tartózkodó követeinek vagy titkos ügynökeinek értesítései, jelentéstételei; a bécsi udvarral folyt békealkudozásokra vonatkozó levelezések; a főbb magyar tábornokok hadi tudósításai, olykor franczia hadmérnökök által készített esatatervrajzokkal, delineációkkal, máskor a császári tábornokok felfogott leveleivel is mellékletképen ellátva, — s néha annyira az épen dühörgő harcok közvetlenségében, annyira

az események azon friss benyomása alatt írva, hogy az ember olvastukkor szinte látja a teljes működésben lévő harczonalakot, hallja az ágyuk dörgését, rohanó seregek riadását. „Én az haddal az patakon innend vagyok — írja például 1708-ban Morvából Pekry — rendelt seregekkel, az német pengig túl: az akasztófa és Strázsnicza között mind lóhátán ül. . . Már annyira vagyunk, hogy ágyukból attakiroztatom; elválik: kinek adja Isten a szerenesét! Kedve telik Beresényi urnak, mert látja az hadat egészlen, a mint lineában vagyon. — Csak a patak vagyon köztünk, a patakon túl lévén a strázsáim: mégeddig által nem hajthatták őket, noha szüntelen ropog a puska mindkét részről. . . Többet nem írhatok, mert ihol jön az német, dobol erőssen. Mihelyt vége lesz az historiának: tudósítom Fölségedet.“

Ilyen levél feles számmal akad.

Kibontogatva e részint ünnepélyes, részint bizalmas, részint hadi, részint diplomatai, részint hazai, részint külföldi: de egyaránt nagyérdekű tudósításokat, — tökéletesen föltárul előttünk Rákóczi sokoldalú tevékenysége; behatolunk az ügyek tömkelegébe, meglöljük a legtitkosabb mozgató rugókat, s megtanuljuk az egyes szereplők nyilt és magánjelmét, szenvedélyeit közvetlenül ismerni.

A Rákóczi-korszak tüzetes történetének megírása ezen és a Károlyi-archívum használata nélkül, valóban — *lehetetlen*. Jól tudta ezt boldogult Szalaynk, midőn a Károlyi-levéltárt hosszabb ideig tanulmányozá, s azután a Rákóczi-levéltár buvárláta-hoz is hozzá fogott. Csakhogy ő ez utóbbinak átvizsgálására a hely színén csupán két napot fordíthata, s e csekély idő arra sem volt elég, hogy a csomagokat egyenként felbontogathassa; későbbben akart ő huzamosabb időre fölmenni Vörösvárrá: a miben azonban, fájdalom, a kéréletlen halál örök időkre meggátolá. Ama két nap alatt az archívumot általánosságban tekinté meg, s csak a fasciculusok borítékainak czímiraatit vevén leginkább figyelembe, a terveikhez képesti öneki hamarább kellőket kiválogatta, s lehozta Pestre, hogy itt aztán bővebben tanulmányozhassa. (Ezek azon iratesomagok, melyek a magy. tud. Akadémia részére most is másoltatnak.) Szalay a Beresényi és Károlyi leveleinek több

csomagát, Rákóczi külföldi ügyvivőinek: Vetésynek, Bremnernek, Klementnek, Jablonszkynak correspondentiait, továbbá a számüzetés kori — többnyire titkos jegyekkel írott — levelezések nagy részét hozá el, mint a melyek „II. Rákóczi Ferencz bujdosása“ című, akkor készülő — de sajnos, hogy szintén félben maradt — munkijához kellett.

Nevezetesen a Rákóczi-levéltár a fejedelem bujdosásának első időszakára is kiterjed. Minden arra mutat ugyan is — legalább én az archívum hosszab tanulmányozása után arra jöttem — hogy Rákóczi Munkácson tartott hadi és politikai levéltára becsesebb iratesomagait kibujdosásakor hirtelenében összeválogatván: non putarem esetére olvívé magával; s ezen, az azutáni levelezésekkel is gyarapodott archívumot rokonai a gr. Aspermontok módot találtak később az országba visszahozatni, és itt az ónodi várba a Rákóczi-ház többi irományai mellé elrejtteni, — míg a levéltár Munkácson hagyott — bár tán tetemesebb, de kétségkívül kisebb becsű — része, e vár capitulációjakor a császáriak kezeibe került. — A budai kir. kamarai levéltár hét lakattal van elzárva, a tudomány kárára; e levéltár ma is a bécsi es. pénzügyminiszterium kizárólagos hatalma alatt áll; még Magyarország főtárnokmesterének sincs az oda bejuthatásra befolyása.*) Ott tehát a szegény magyar történetbúvár hiába kopogtat. A mennyire azonban ama hét lakat kulcslyukain be lehetett pillantanom: kimondhatom abbéli sejtelmemet — a mi talán több is pusztá sejtelmennél — hogy a *vörösvári Rákóczi-féle hadi és politikai levéltár kiegészítő része Budán keresendő*. Ugyanitt lappang-e az Ungvárott confiscált Homonnay-Bercsényi-levéltár? vagy Bécsben? vagy az ungvári kamarai épületek valamelyik zugában? avagy barbár kezek megsemmisítették? Teljességgel meg nem mondhatom.**)

*) Ez értekezés még a magyar miniszterium kineveztetése előtt íratott. —

**) Most már igen. Magyar kir. pénzügyminiszter úr ő exeja kegyességéből ugyanis azóta személyesen bejuthatván a budai kamarai archívumba: nem sok kutatás után meggyőződtem, hogy mind a *Rákóczi-levéltár Munkácson hagyott része*, mind az egész ungvári *Bercsényi-archívum* jelenleg itt, és pedig az 1773-ban folosztatott szepesi és kassai kamarák

De térjünk vissza tárgyunkhoz. A II. Rákóczi Ferencz-féle vörösvári levéltár fasciculusainak Bemeczky Gáspár készítette czímiratain igen kevéssé lehet elindúlni; e czímiratok különben is gyakran ily tág jelentésűek: „Miscellanea“, „Correspondentia Érsek-Újváriana“: azonban *berlini* levél is akad közte; „*Eszterházyana, ac alia.*“ stb. Alig van csomag, a melyben összevissza egyéb, egészen más is ne találtatnék mint a mi kívül reá íratott. Így például, daczára annak, hogy bold. Szalaynak a Bercsényi-leveleket a czímiratok után itélve mind elhozta: én még egész csomagra menő ilyet szedtem össze a mult ősszel Vörösvártt, a legkülönbözőbb fasciculusokból, a melyekben Bercsényi-féle levelet senkisésem gyanított volna; sőt Vetésy, Klement, Bremner, Jablonszky-féléket is találtam. Én ugyanis mintegy három hédig dolgozván Rákóczi archívumában: annak minden csomagát felbontottam, az okmányokat t. *Csesznák Lajos* nemzeti jogigazgató és levéltárnok úr szives segítségével darabonként átnéztem, s a legérdekesebbeknek oly halmazát válogattam össze, hogy azokat a tulajdonos gróf úr nagylelkű bizodalmaiból magammal hozván: bár a múlt évi szeptember végétől mostanáig majdnem mindennap 5—6 órát — néha többet is — dolgozom velök, még a tavasz belételek, mire mindnyájával készen lehetek; nagyobb részöket mindazáltal már elvégezve, köszönettel visszaszolgáltattam. És még ebbe ninesenek beleértve a boldog emlékezetű Szalay László által lehozott szintén nagyszámu okmányok. Imé, ily rendkívül dús e levéltár.

De hadd ismertessek meg néhány vonással legalább egy-két kikapott fasciculust, mintegy mutatványképen.

A Rákóczi-féle hadi és politikai archívum főkincsei közé tartoznak a *fejedelem titkos és magánlevelezésének pro-*

még ma is rendezetlen actáinak roppant halmazai közt léteznek. Számtalan nagybecsű kuruczkori íratra — főként Bercsényi-féle hadi levelezések — bukkantam már eddig is. Itt vannak továbbá Rákócziának az egykori „*Oeconomicum Consilium*“ -hoz küldött összes rendeletei, s a hozzá beérkezett folyamodványok és az ezekre adott fejedelmi válaszok protocollumai. Évek kellenek az itteni kincsek kiaknázására. (Szerző, 1867. april elején, az értekezés nyomtatásakor.)

tocollumai, melyeknek léteztéről most van szó először. Úgy látszik a bold. Szalay sem tudott rólok. Egyik ódon szekrény legelső osztályában, mindenféle számadások alá voltak eltemetve. Illyet — az ugyanitt talált némely Tökölyi-féle naplón kívül — összesen *hét darabot* leltem. E protocollumok mind a kurucz háború eseménydús éveiből valók, (1705—1710) s Rákócziinak Beresényihez, Károlyihoz, az Eszterházyakhoz, Forgácshez, Pekryhez, Bottyánhoz, Vayhoz, Mikeshez, Berthóthyhoz, az Andrássyakhoz, továbbá külföldön lévő követőihez, úgy a landor-fejérvári szerdárhoz, tömösvári bászokhoz stb. küldött legfontosabb titkos tudósításainak, rendeleteinek, utasításainak egykorú másolatait, vagy olykor fogalmazványait tartalmazzák, részint magának a fejedelemnek saját, részint Beniczky, Aszalay, Pongrácz, Krucsay, Kántor, s más meghitt titkárainak kezével írva. Mily nagy historiai becsesüléssel bírnak ezek: fölösleges volna bizonyítgatni. *) Egy párt, íme, eredetiben bemutatok közülök a tek. Akadémiának.

Nem kisebb érdekűek ezeknél a fejedelem legmeghittebb barátjának: gr. *Beresényi Miklósnak* Rákóczihoz mind sajátkezűleg írott, feles számmal fennlévő magánlevelei. Teljes eredetiségben domborodik ki e levelekből Beresényi hatalmasalakja: ez a törhetetlen jellemű, vasakarátú, szenvedélyes, szilaj kedélyű, szikrázó elméjű ember, — a ki ha örül: zabolátlan kedvének lángja az eget csapkodja; és ha búsul — kivált a szabadságharcz hanyatlásának súlyos éveiben — keserű humorral, fájó iróniával verdesi a sorsot, a szereplőket, s tehetetlen, süllyedő nemzetét, — a melyért pedig csaknem a szíve szakad meg. Majd a véreből gyűlölt németet ostorozza metsző gúnyja: . . . „Verjük agyon az ördögteremtettét legalább satyrával: hisz a hadunk úgysem vágja karddal! . . . Egykoron tizenkét generálissal, válogatott híres armádával maga Eugenius jött volt ellenem: mégsem tudott semmire se menni; és most ez a szívevesztett, kóborló had a sokkal hitványabb németnek csak a zászlója lebbenését lássa: szintúgy árad a berekre, meg nem mér állani. . . . Hajh! szegény magyar, libertatem

*) Az 1710-ikiék esonkán lévén meg: ezeknek kiegészítő darabjait a napokban nagy örömmel a kamarai archívumban megtaláltam. (Szerző, 1867. ápril elején.)

fugiendo quaeris! . . . Nem a német, nem a német: az Isten vert meg minket!“

Ílyenkor aztán lelke elborúl, látnokí merengésekbe esik, s Dante-i képeit festi a sötét jövőnek.

Beresényit, a magyar historia e kétségkívül egyik legérdekesebb, legsajátságosabb, egyéni erős vonásokban kiváló alakját csak a Rákóczi- és Károlyi-archívumban létező nagyszámú bizalmas leveleiből ismerheti meg az ember voltaképen. Az is bizonyos, hogy a kuruczok fővezére *mint levélíró* is egyike kora legelsőinek.

Károlyi Sándor megismerését is nagyban elősegítik a Rákóczi-írártárban terjedelmes csomagokat képező magán-tudósításai. Ezen világos, folyékony, kellemes irányu, finom modorú levelekből tiszta fogalmat nyerhetünk e kiválólag józan felfogásu, higgadt ítéletű, figyelmét mindenre kiterjesztő, mindig előre számító s magát épen azért bármily helyzetben feltaláló férfiúról, a kit a lelkesedés tüze sohasem ragadott el: de a megsértett ambíció, elfojtott bosszú nagy dolgokat műveltetett vele.

A kurucz tábornokok legvitőzebbjének, legtapasztaltabbjának: az öreg *Bottyán Jánosnak* fontos szerepléséhez mérve nem sok levele van Rákóczi archívumában; okát írva hagyta Károlyi: „*Bottyán apám rest az írásban*: de annál gyorsabb az szolgálatban!“ S ez egy sorban mily találóan jellemzi tábornok-társát.

Valósággal, Bottyán sokkal örömeztőbb forgatta a kardot vagy vezéri buzogányt, mint az író tollat. Ámde ha írt: minden levelében van valami, a mi az ő eredeti, erőteljes egyéniségét bélyegzi, hogy rá lehet ismerni róla, mint a mély sebekről melyeket kardja vágott, — hatalmas karjára. Az ő híres ezüstbaltáját kora — mint a középkori lovagok kardjait — külön névvel: „*Bottyán fejszéje*“ tisztelte meg; bizony nyomós tollára is el lehet mondani — kivált a mellyel hadi parancsait, pátenseit, rendeleteit írta: *Ez a Bottyán tolla!*

És e jellemző tulajdonaiért — s azért is, mert ő szükségtelenül sohasem írt — Bottyán minden egyes levele bírnémi historiai becsesüléssel, legalább élettörténetére nézve, — a mi pedig egy a kuruczvilágával.

A jó *Eszterházy Antal*: maga a megtestesült hazafiság, becsületesség; tömördek és hosszú pátenseiben úgy, mint még tömérdekebb és még hosszabb magánleveleiben hangzatos szép phrázisos kedvelője, melyek önmagát buzdították leginkább, — másokat kevésbé. Hirtelen változó kedély, hirtelen változó ítélet, s még hirtelenebbül változó tervek. Tükörtiszta jellem, határtalan áldozatkészség, egész tárháza a jóakarotnak: de kevés képesség, s — szerencsére — kevés önbizalom; azonban épen ezért hamar reményvesztés, könnyen desperálás. Rendíthetetlen csak — *hazafisága*.

Forgács Simon és *Pekry Lőrincz*: amaz jó katona, de rossz politikus, — emez nagy intricus, de rossz katona. Ez egymással soha meg nem férő, egymás ellen torzsalkodó, vádaskodó két ember; az iszákos, bizarr, különöz *Forgács*: az áskálódó, irigykedő, alattomos *Pekry*. Mind a kettőt megalázta a sors, melyet magok kovácsoltak magoknak; ekkor *Pekry* — bár eleintén zúgolódva — később mégis csak megadta magát szomorú végzetének, lejátszott szerepe érzetével félrevonult Máramaros bérezei közé, és meg tudott halni — bánatában, vagy szégyenében. *Forgácsot* ellenben a munkácsi börtön sem törhette meg. Ő mindig a régi *Forgács* maradt; éveken át irdogálja vala tömlöczéből furesa Jeremiádjait, abban különbözvén a prófétától, hogy ő rajta az ember gyakran nevetni kénytelen, — fájdalmai tragicomicusak. Ilyen helyzete is, s főként saját szerű módora által. Olykor neki busulja magát: börtöni keserveit ékes rythmusokba önti. Csodálatos, a geniális és hőbortos közt ingadozó észjárása sem itt, sem bujdosásakorabeli leveleiben nem hagyá el őt, elkíséré *Rodostó* névpártjáig, — sőt még tovább; a különöz *Forgács* meghalni sem tudott a többi bujdosóval, neki egészen külön temető kellett. Nyughatatlan vágy üldözé őt. „*Providentia Divina perducet me ad meum praedestinatum finem!*“ mondá, s elment jeltelen sírt keresni magának a lengyel síkokon.

Vay Ádám és *Ráday Pál* írásaikban is azok, a kik az életben. Az agg *Vay*, a nemzet bölése, a classicus latinságu s díszes magyar stylusu férfiú, a mély belátásu, az elfogulatlan, egyenes lelkű, szpártai jellemű, a tántoríthatlan hűségű *Vay*, — ki a milyen nagy kálvinista: ép olyan nagy kurucz.

„*Vay Ádámot Munkácson nem hagyom* — írja 1711-ben a kibujdosó *Rákóczi* — *mert idegen földön is legnagyobb kincs az igaz szolgálta.*“ Hamvai az északi tenger mellett pihennek, s a gondjai alatt volt *Rákóczi*-levéltár alkalmasint az ő halála (1714) után került vissza a hazába. — *Ráday Pál* világlátott, éleseszű, finom diplomata, és e mellett meleg, vallásos kedélyű ember; igen jeles stylistá, lútszik hogy jó költő és jó szónok is volt. Őt sem vakítják el a szenvedélyek; tisztán lát, helyesen ítélt.

Számosabb levél van még a többek közzül *Eszterházy Dánieltől*, *Kassa* főparancsnokától, a ki *Antal* ösesétől csak abban különbözik, hogy emennél kevésbé buzgó, kevésbé tevékeny, s végül kevésbé ömföldöző: *Mihálytól* a *Moldovába* bujdosott hadi és székely nemesi rendek generálisától; *Ottlyk György* udv. tanácsai elnöktől s a *Bercsay*-testvérektől; e három jó öregtől, a kik csak lötyvást tettek-vettek, buzgókodtak, — a mint a kegyelmes Isten még tudniok adta; *Teleki Mihálytól*, a jóakarató de híres atyja nagy talentomait csak mérsékelten öröklött kövári főkapitánytól. *Ládonyi Horváth Ferencztől*: *Rákóczinak* *Tökölyi* után maradt portai residensétől, a ki koronként régen megszokott köteles-hűséggel küldözgeti vala *Konstantinápolyból* a fényes kapunál viselt dolgainak bővséges relatióit; *Pápai Jánostól* és *Gáspártól*, kik szintén törökországi negotiátiókra valának alkalmazva, s hasonló részletességgel írják olykor egész diáriumokká szélesülő tudósításaikat. Nem sokat engednek ezeknek *Nedeczky Sándor* és *Thalaba Máté* orosz udvarnál lévő residensek többnyire titkos jegyekkel tarkázott, s szintén diplomatico-historiai érdekekkel bíró értesítéseik. A versaillesi, londoni, hágai, berlini, római követektől: név szerint *Vetézy Lászlótól*, *Brenner Domokostól*, *Klement Jánostól* nem sok levelet találtam *Vörösvártt*: miután ezeket már *Szalay* lehozta volt *Pestre*, a *Jablonszkyé* legtöbbszörivel, s tán a horvátok föllázításával megbizott *Vojnovicsától* is. *Torcy* marquis-tól — XIV. *Lajos* külügyminiszterétől — *Des Alleurs*, *Bethune*, *Ferriol* s *Bonac* őrgrófoktól — ugyan e király követeitől — hasonlókép csak kevésszámút leltem; ezek correspondentiái nagyobb részének is nyilván a *Szalay* úr által átvettek közt kell lenni.

Vagyon azonban Vörösvártt legalább 60—70 darab igen szépen conservált eredeti *török levél*, többnyire a landorfejtérvári szerdások és tömösvári basákéi. Moldvai és havasalföldi vajdaktól is több, részint érdemleges részint csak courtois levél létezik, úgy hg. *Dolgorucky, Goloukin* és *Urbich* orosz miniszterektől, a híres *Mazeppa* kozák hetmantól, — kívül Rákóczi egy időben alkudozásban állott, hogy hadastól szolgálatába fogadja — s a lengyel nagyoktól: nevezetesen *Lubomirsky* és *Siniawsky* hercegektől, *Siniawcska* hercegnőtől, a kiovi palatinus *Potoczkytól* stb.

Számos nagyérdékű fasciculus találtatik továbbá olyan, hogy különböző egyéneknek de körülbelül egy tárgyat érdeklő leveleiből áll: azaz *tárgy szerint* van rendezve. Ilyenek pl. az 1708-iki *morvai hadi expedítio* actái, s ezek között Pekry Lőrincz igen élénk, mert a harcok friss benyomása alatt írt csata-bulletinjai. Ily érdekes hadi bulletinje különben *Andrássy István* tábornoknak is van egy, a nevezetes *győrvári ütközetről*, a melyben Heister es. generális elfogott.

Idetartoznak különösen az „*Érsek-Újvári Correspondentiák*“: Berthóthy István, Csajághy János, Ebeczky István, Szlula Ferencz, Galánthai Balogh István, De Rivier stb. Bercsényihez intézett tudósításaiból állók, melyekből az 1708-iki újvári emlékezetes ostrom naponkénti történetét kitanulhatjuk, várban és vár körül; mily szép vitézi resolútióval volt Berthóthy, ki hőseit a szigeti Zrínyi dicső példájával lelkesíté, hogy védé a malomerődöt Rivier, mint rohant ki és harcolt Csajághy, mint támogatta az ostromlottakat kívülről Ebeczky, mily remekül ügyuztatott Rothenstein; hány ezer bombát vettetett bé Heister — s végre mint szállott el csúfosan, nagy veszteséggel a vár alól, a lenézett kurucok által megszegyenítettve.

Külön csomag a „*Negotiatio Nandor-Albensis*“, vagyis a Rákóczi által a nándor-fejtérvári szerdárhoz expedált 1709-iki követeknek: gr. Teleki Mihálynak és Pápai Jánosnak összes ügyiratai; a magokkal vitt nyílt és titkos instructiók, s ez utóbbiak közt egy olyan, mely Rákóczinak egy eddig épen nem tudott, még csak nem is sejtett nagy horderejű tervével ismertet meg bennünket; a követek jelentései fogadta-

tásaikról; s a mi kiválólag nevezetes: a szerdárral — mint a fényes portának a magyar ügyekre nézve megbízottjával — a fejedelem athnáméja s a részére Omer aga által Albániában titkon toborzott arnót hadak átbocsátása dolgában folytatott tárgyalásaikról szóló részletes és nagyterjedelmű *diariumok*, mely a Rákóczi és a Porta között fennforgott s eddig csak fölületesen ismert negotiatiókat teljesen földeríti. A kurucz-török viszonyok kulesát leltük meg e fasciculusban.

Szintén az 1709-ik évből maradtak fenn az augustusi *líptai harcok* irományai, ugymint az ezen sokat ígérő próbában részt vett brigadérosok és ezredek: Babocsay, Csajághy, Czelder, Rivier, Szinay stb. tüzetes jelentései a véghez vitt hadi operációkról. Rivier a magát, mint hadmérnök, franczia magyarázatokkal ellátott pontos *hadi térkép* alakjában adta be, mely úgy a császáriak erődített vonalait, redouttjait s egyéb erődjeit, mint a kuruczok támadásának pontjait s elfoglalt hadállásait ábrázolja. Csáky Mihályt s Andrássy Pált, az ügyetlenül s léhán vezérlő tábornokokat Rákóczi e jelentések alapján parancsolá hadi-törvényszék elé állíttatni.

Két termetes csomagot képeznek a „*Nemesi Társaság*“ vagyis a Rákócziféle nemes testőrző sereg *összes irományai*. Minden egyes testőrségi tagra nézve lelhetők itt pontos adatok. Minthogy azonban II. Rákóczi Ferencz e kedvencz intézményét már a múlt év elején volt szerencsém a tek. Akadémia előtt külön értekezésben ismertetnem: most e becses actákról részletesen nem szólok, csak általánosan annyit bártorkodom örömmel megjegyezni, hogy ezen okmányok a nemes testőrző seregről akkor kifejtett nézeteimet tökéletesen igazolják, s a Nemesi Társaság *ünálló történetének* megírására szolgáltatott részemre ösztönt és anyagot.

Külön fasciculust alkotnak még az *unghvári acták*: midőn 1711. elején a már Lengyelországba ment főttábornagy kitünő tehetségű fia gróf Bercsényi László, atyjának kedves lakóvárárt az új parancsnok Ebeczky Istvánnak hitletétel mellett hűségére bizza. Kimerítő leírását leljük itt az unghvári erősségnek, ágyuinak, lö- és élelemszer-készletének, őrségének: a Bercsényi palotás-ezredének, az odaszorult nemességnek, — szóval minden Unghvárt érdeklő akkori álla-

potoknak és dolgoknak, még a várban találtató rejtek-utaknak és rejtett kutaknak s mindenféle curiosumoknak is; volt ott pl. „három rostél: a kiken emberket szoktak sütni.“

Az unghvárinál sokkal nagyobb történeti-beesű iromány-csomag a „*Correspondentia Munkácsiana*“, mely Rákóczi ez utolsó vára főtisztjeinek: a hű öreg b. Semnyey István várparancsnoknak, a palotások elevenesű s szép képzettségű brigadérosának Szent-Iványi Jánosnak, a derék b. Zay András lovas ezredesnek és másoknak a fejedelemmel a szathmári béke ideje körül és után Lengyelországba folytatott levelezését, — ugyanezeknek Pálffyval való jegyzékváltásait, alkudozását s végre capitulatióját foglalja magában. E fasciculusban nagyon továbbá, más érdekes — részben titkos — levelek közt, Károlyi Sándornak Rákóczihoz írott *utolsó levele* is, mely már a szathmári béke ténynyé válásakor kelt; ebben az elszakadó tábornok fájdalommal írja bujdosásra menő fejedelemnek: „Kívántam volna, Istenem inkább a föld színéről vött volna el ennyi veszedelmek között régen, mintsem ezeket szívemnek kimagyarázhatatlan epedezésére értem volna. De ha reménségen kívül véletlen fatalitás ezt okozta is: mind Istenem, mind egész nemzetem tudja: miként kívántam Felsőged méltóságát mindenekben sérthetetlenül femtartanom *); nem különben bizonyosságot tesznek . . . fáradozásimnak hasznos vagy káros, álnoksággal vagy igazsággal folytatott s nyert gyümölesei, — kik tudom mások által Felsőgednek bővön fognak eleiben-terjesztetni. S még most sem szűnöm meg, hogy legalább conclusiójára való extensióját (a békekötésnek) Felsőged közinkben való jövetelére nézve, minden kigondolható módok által nyerhessem meg; . . . három hét Felsőgednek engedtetik . . . **). Hanem én iterato alázatosan követvén Felsőgedet mindenekről, ha mellyekkel offendálni hirtelenségből vagy inanimadvertentiából találtam; s kérem az élő Istenre: *szánjon meg mindnyájunkat!* . . . s méltóztassék kijöni (Lengyelországból), s ezeket confirmálni.“

Nevezetes, hogy e levél befejezésénél már nem úgy írja magát alá Károlyi, a hogy azelőtt szokta: „Maradván

*) Csélezés a szathmári békeszerződés I-ös pontján.

***) Vonatkozás ugyan a békepontra.

Felsőgednek, mint jó kegyelmes uramnak, alázatos igaz *híve* és *szolgája*“ — hanem csak: „*Míg élek leszek Felsőgednek alázatos szolgája* — Károlyi Sándor m. k.“ A megszólításnál is hiányzik már a „Felsőged Fejedelem“ után a szokásos „nagy jó kegyelmes uram“: de kívül a levél borítékán még ott van.

Igen nagy számmal fordulnak elő a Rákóczi-levéltárban speciális *hadügyi acták*, mint például a fejedelemnek saját kezével, hol magyarul hol francziául írt, illetőleg rajzolt tervezetei, had- és táborfelállításai, ezredek, zászlóaljok szerint, — az 1708-iki Vágmolléki s 1710-ediki téli hadjáratokból; Forgácsnak 1705-iki erdélyi, Károlyinak 1710-iki magyarországi részletes hadműveleti tervai, s mozgósítható haderejéről való kimutatásai; feles-számú rovatolt specificatiók az ezredek tényleges létszámáról, leginkább az udvari, reguláris és az erdélyi ezerek parancsnokaitól, s az u. n. mustames-torektől; De la Mothe tüzérbrigadérosnak a Rákóczi-féle összes artillériáról, tábori és nevezeteseb erősségekbeli ütögekről, a tüzérségi, lőszerészeti és szekerészeti személyzetről való táblázatos specificatiói; a kurucz kézen lévő jelentékenyebb várak tényleges mily karban lételének, felszerelésének, s a hadszertárakban találtató mindennemű készleteknek és matériáléknak lajstromos kimutatásai; az ezredek fölfegyverzését, meglovasítását, egyenruháztatását tárgyazó jelentései az illető hadbiztosoknak, egész az egyes ezredek egyenruháinak szinég stb. kiterjedve. — Szóval a régi magyar hadszervezet és védrendszer bűvára is gazdag anyagot lel itten.

Megemlítendő még némely curiosum: egymint a Rákócziak nemzeti poéták által nagyobb diadalmak, vagy ünnepléses jelenetek alkalmával benyújtott dicsérő énekek, a milyenek pl. Újvári Tamásnak Ritschan es. tábornok tönkrevetését s Szathmár vára megvételeit dicsőítő magyar rythmisi; sőt egy mesterségesen összeállított, Magyar- és Erdélyország valamint a Rákóczi-ház czimereivel ékeskedő festett műlap is, melynek zöld-fehér-piros betűi arányos csoportozatokban s úgy vannak összeszerkesztve, hogy az ember akárhonnét olvassa, mindig csak ily exclamatiók jönnek ki belőlök: „*Vivat Princeps Rákóczi, Vindex Patriae, diu vivat!*“ És nagyon

egy megindító bensőséggel írt magyar névnap-i költemény, melylyel egykor Munkácsvárában az 1686-iki ostrom alatt Zrínyi Honát szeretett gyermekei Rákóczi Ferencz és Júlia Szent-Hona napján megköszöntötték volt. (Ez — általam közölve — már megjelent.)

Ugyanítt őriztetik végre a magyar Confoederatio finom metszetű két nagy aczélpecsétnyomója, melyeknek lenyomatát vettem, s imo bemutatam, az ifjabb Rákóczi György fejedelem ugyanesak Vörösvártt gr. Erdődy István úr gazdag magángyűjteményében létező kis pecsétnyomója lenyomatával együtt. — Szintén e gyűjteményben találtatik egy régi, aranyozott ezüstserleg, fálczástól; a reá vésett mult századi felirat tanúsága szerint Rákóczi és főbb hívei az emlékezetes ónodi gyűlés alkalmával az interregnum kimondását követett lakomán *ebből itták az áldonást*, a mi ha való, a különben egyszerű serleget történeti nevezetességüvé teszi. Hasonlókép gr. Erdődy István úr birtokában van egy általa az ónodi várból Vörösvárra szállított egykorú arczkép, mely II. Rákóczi Ferenczet 14—15 éves korában ábrázolja, élénk arczczal, dús hajzattal, vörös dolmányban, sárga deli-csizmácskákban; és noha e becses képet a 49-iki muszka hősök ezéltáblául használták, s lándzsákkal is általverték egyik derék fővárosi művészüinknek sikerült azt teljesen restaurálni. Ott büszkélkedik még egyebek közt Zrínyi a költőnek is életnagyságú mellképe, mely művészi is, eredeti is; — Horvátországból került ide, az Erdődyek egyik ódon kastélyából, Bakócz Tamás bíbornok gyönyörű, olasz festményü képe mellé. Gr. Erdődy Istvánnak fejedelmi ősei iránt táplált méltó kegyelete egy nagy drága piros és zöld bársony-szőnyeget is, melyet I. Rákóczi Ferencz a makoviczai templomnak aján-dékozott volt, visszaszerzett a többi öröklékhez. E szőnye-gen pompás aranyhímzéssel az egyesített Rákóczi és erdélyi fejedelmi ezímer van kiábrázolva, egyéb virágos aranyhím-zetekkel szegélyezetten.

De már elég; hisz a vörösvári régiségekről s műemlé-kekről a levéltár ismertetése mellett csak érintőlegesen akar-tam szólni.

Magáról a levéltárról azonban még igen sok elmondan-

dóm lenne: mert az eddig elősoroltak csak gyarló, hézagos ismertetését képezik e nagy szellemi-kincstárnak, nemzet-történelmünk ez aranybányájának. De tán már eddig is túli-ságosan igénybevettem a tek. Akadémia türelmét; más rész-ről hiszem, hogy figyelemgerjesztésül s némi vázlatul elég is ennyi. Befejezem tehát, a hazai történelem kedvelői nevében hálás köszönetet tolmácsolva a lelkes gr. Erdődy István úr-nak, mint a ki országos becsü levéltárát a tudományok szá-mára honfiúi készséggel megnyitotta, s hálás köszönetet ré-szemről igen tisztelt Elnökünk ö exejának, mint a ki csekély személyemet hathatós ajánlólevelével támogatván, a fenn-tisztelt gróf úr kimeríthetlen archivumának és meg kimeríthet-lenebb szivességének megismeréséhez juttatott.

És ezzel a vasmegyei levéltárakról szóló jelentésemet bevégeztem. A körmendi hercegi levéltárat még ezután kell átkutatnom.

Menjünk odább, *Zala-vármegyébe.*

Zalából Rákóczi-okmányt, a „*Recrudescunt . . .*“ egy-koru magyar fordításán, s egy a koronczai ütközetet sirató éneken kívül — mindakettőt Lenti-ről, egy régi írott könyvből — semmitsem kaphattam. A zala-apáti conventról föntebb már tevék emlékezetet; e helyütt leginkább a megye archi-vumáról kellene szólnom: de erről, fájdalom, nincs mit szólni. Zala-vármegyének Egerszegén tartott levéltárában személye-sen ugyan nem kutattam: de maga a megyei t. levéltárnok s még egy más szakértő úr átvizsgálták azt kérésemre előre, hogy hiába ne kelljen oda fáradnom. S az eredmény ismételt szorgos kutatás után is csak az lön, hogy e Rákóczihoz szin-tén igen ragaszkodó megyének immár sem azon korbéli jegy-zőkönyvei, sem semminémü kuruczvilági actái nincsenek meg. Személyes értesülés által azóta ugy informáltattam, hogy mindezeket a Bach-systema alatt hasogatta össze egy másutt most is levéltárnokul alkalmazott hivatalnok. — A *tihanyi apátság* archivumát már magam is több ízben vizsgáltam: ott sincs e részben semmi. A zalai nemes családok közül többi közt a Gyömöreiek és a Gyulai Gálok bírnak régi családí iratokkal. Az előbbiek archivumának clenchusát Gyömöreiy Vincze ba-

rátom szíves volt közleni velem. Több nevezetes XV, XVI, és XVII századi okmány tartalmi kivonatával ismerkedtem meg országtól; a kuruczvilágból azonban, a mint látom, a Gyömöreyek iratai közt csak három darab van. Az egyik 1704-ből gr. Nádasdy Tamásnak abbéli bizonyítványa, hogy Gyömörey György — az előbb kurucz — ő előtte Leopoldnak hűségesküit tett le. A másik kettő — 1703 és 1709-ből — csak családi érdekű záloglevelek.

Zala levéltáraiból többet még nem ismerek.

A mi *Veszprém vármegyét* illeti: ennek levéltárát rettenetes rendetlenségben találtam. Azon osztályokat a hol csak XVII-ik századi vagy a XVIII-ik első negyedéből való irományok találhatók avagy találhatónak: mind átkutatám, de Rákóczi korára nézve — egy pár későbbi pertárgyalásbeli jelentéktelen visszautaláson kívül — semmi adatra nem lelhettem. Ez is csak nagy véletlenül maradt meg: mert a gyászos Bach-rendszer idejében valami túl-loyalis burokrata itt mindent megsemmisített, a mit csak Rákóczira emlékeztetőnek tartott. A kuruczvilági jegyzőkönyvet is ő égethette vagy sikkasztotta el, ebbéli nyilvánvaló rosszakaratából, mivel bár Veszprém megyének a Rákóczi-kor előtti és utáni jegyzőkönyvei mind megvannak, sőt bekötve, jó rendben vannak meg: épen csak az 1703-tól 1713-ig terjedő kötet hiányzik. Látszik, hogy szántszándékosan emésztették el, Rákóczi gyűjtő neve és kora elleni bosszúból, gyűlöletből.

Az acták pusztítását azonban Veszprémben — más szempontból ugyan — még jóval 1848 előtt megkezdette maga a régi Tekintetes Nemes Vármegye. A jelenlegi alispánok egyikétől értesültem ugyanis, hogy a forradalom előtt néhány évvel az illető archivárius panaszkodván a levéltárhelyiségek szűk volta felől: az akkori alispán a mostanit, — az időben még fiatal esküdttel vagy aljegyzőt — bizta volt még, hogy válogassa ki a régibb iratokat a szekrényekből, s megégettetvén, *igy t-ventsenek tágasságot*. És e bölcs intézkedés — szégyen kimondani — végre is hajtatott. — Mik voltak légyen a megégetett acták? értesítőm nem tudja, mert becsük megítéléshez nem értett, s mint tapasztalatlan fiatal ember, nem is sokat törődött az effélékkel; arra azonban

tisztán emlékezik, hogy a tűzre szánt fasciculusokból néhány darab okiratot, mint hogy rajtok *Rákóczi abtírását* pillantá meg, e nagy név iránti kegyeletből megmentett az elhamvadáástól, s saját ösztönéből visszahelyezett a szekrényekbe. Most azonban már ezeket is hiába keressük; jött a drágálatos Bach-systema: s a mit a ragya megkímélt — fölfalta a sáska.

Igy csinálának Veszprém vármegye levéltárában tágasságot; ma már hiszen nagyon üres fiók elég, de a történetbűvár ugyan meg nem áldja a barbár égetők s rozszlelkű sikkasztók emlékezetét.

Veszprém városának kis sötét zugolyba szorított, s valószínűs chaoticus-szerű rendetlenségben fetregő archivumából is kivesszett a kuruczvilág. Dicsérettel kell azonban megemlékezniem veszprémi kanonok *Bezerédy Miklós* ez. püspök úr magángyűjteményéről, mely ámbár csak másolatokból áll: több eddig nem ismert érdekes történelmi adatot és családi tradíciót tartalmaz a püspök úr híres őseről Bezerédy Imréről. Ő maga kész szívességgel közlé mindezeket velem.

Megkutattam *Pápa városa* levéltárát is: de ez a múlt század közepén egy vasas-ládán kívül merőben lángok martalékvává lön, azért ma igen szegény. Amá vasládában csak néhány Mátyás és II. Ulászló korabeli kiváltságlevel s tán két darab XVI-ik századi magyar jegyzőkönyv maradt meg, mint legféltettebb kincsek. A Rákóczi-korra nézve itt is, a *pápai ref. collegium* irattárában is, hiába törekszik a bűvár valami értékeset fölfedezni.

A Rákóczi-világban mind Pápa, mind Veszprém városai oly nagyban szerepeltek: s ime, egyikben sincs ma már ugyyszólván semmi írott emléke ez alig másfélszázadja leviharzott kornak! A pápai Eszterházy-várkastélyban gr. Eszterházy Antal tábornagy és a régi pápai vár olajba festett képe emlékeztet még egyedül bennünket, hogy a kurucz vezérek dunántúli főhadiszállásán járunk.

A szomszédos Marcaltón tartatik jelenleg a gr. Amadeo-család Bűsről ideszállított gazdag levéltára. Véghelyi Dezső barátom rendezte; a kuruczvilágra vonatkozólag csupán két darabot talált benne, s közölte velem. Az egyik egy oltalom-

levél Károlyi Sándortól. Igaz, hogy a máskor híres Amadé-k akkor nem igen szerepeltek.

A veszprémi Bakonyságban fekvő *szent-gáli* kir. vadászközség szintén igen régi levéltárral bír még: de ez is iszonyú rendetlenségben mondatik lenni. A múlt nyáron készültem oda: azonban tervemnek változnia kelle; mindazáltal intézkedés történt, hogy ha mi Rákóczi-féle ott találunk, meg fogom kapni. Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy *Ányós* Móríc úrnál Kardosréten őriztetik — nem ugyan valami kuruczvilági okmánygyűjtemény, hanem egy szintén érdekes kurucz zászló, mely 1704-ben Koronczónál ott szerepelt. A teljesen ép lobogó piros-selyemből készült, egyik felén Magyarország czimere látható, két kardot tartó kar, ágyuk, zászlók s dárdák között, másik felén Magyarország Patronája s alatta e felirat: „*Matre monstrante viam Deo duce pro patre et libertate vincere aut mori.*”

A veszprém-vármegyei vagy odavaló eredetű nemes családok közül a *Csajághyak*, *Szölkék*, *Oroszyak* és *Kenesseyek* levéltáraiban kutattam, s a két elsőben kaptam is noha nem sok, de használható kuruczvilági adatokat; nem úgy az *Oroszyak*nál s a *Kenesseyek* szilasi archívumában, hol semmi e korbéli nincsen: pedig *Kenessey István* volt *Eszterházy Antal* titkára. Ennek irományait tehát — ha ugyan fennmaradtak — a küngösi levéltár rejti.

Menjünk át *Fehér-vármegyére*. E megyének Fehérvárott lévő rendszeren lajstromozott levéltárában sem őrizték meg napjainkig a kurucz részről kapott iratokat: de a császáriaktól érkezett rendeletek, levelek, legalább részben, megvannak. Ilyen találhatik 1701-től 1711-ig szám szerint 40-ig való. Nevezetesebb, vagy másutt meg nem lévő azonban ezek közt is alig egy-kettő találkozik. *Székes-Fehérvár* városa archívumában pedig csupán egyetlenegy okmány létezik a kuruczvilágból: I. József császár ismeretes regálisa az 1708-iki pozsonyi praetendált országgyűlésre.

Régi és kivált a török időkre fontossággal bíró levéltára van a fehérmegyei *csókakői wadalonnak*, de ezen archívum akkor még a mikor én tudomást szerezhettem róla, nem volt teljesen leszállítva Pozsonyból mostani helyére Móra.

A Rákóczi-kort illetőleg különben sem sok reményt köthök hozzá, miután Csókakővére akkor már romban állt; hacsak a *Balogh Ádám* által 1710-ben Mórrott elfogott gr. *Eszterházy Ferencz* cs. ezredes rabul eséséről nem tartalmaz valami új adatot?

Megemlítem még az *Alapi Salamon-család* számos barátrításos, szíronybőrre irt régi okmánynyal dicsekvő levéltárát, melyet *Csapó Kálmán* barátom szíveségéből volt alkalmam áttekinteni, bár korszakomat illetőleg — hiába.

Tolna-vármegyében a kuruczvilágra nézve legérdekesebb az akkor *Balogh Ádám* brigadéros kitűnő személyében nagyban szerepelt *Béri Balogh-családnak* Faddon, a hős dandárnok egyenes férfiivadéka: *Béri Balogh Ferencz* úrnál őrzött levéltára, és pedig ebben úgy a Rákóczi által *Balogh Ádám* számára kiadott eredeti kinevezési diplomák, adományozási levelek, és egyéb *Balogh*nak szóló, vagy őt érdeklő tudósítások — mint *Balogh Ádám*né testvérének *Festetics Krisztina* — *Sándor Istvánné*nak levelezései, a melyekből *Soprony ostromára* s *Bezerédy* harcaira vonatkozó becses adatokat merítettem. Mély köszönet b. *Eötvös József* és *Bartal György* uraknak, kik ez okmányok kezemhez jutását kieszközölni méltóztattak.

Simontornyan, a hajdani híres kurucz fészekben, ama lezajlott viharos idöket csak a romladozott régi vár, és fenn a szőlőhegyek ormán *Heister* ágyutelepének sánczai hirdetik immár; írott emlék semmi. Gyöngön, néhai *Magyar Kossa Sámuel* úr gyűjteményében láttam néhány Rákóczi-féle irományt: részint másolatokat — melyeknek egyikét igen jól használhattam — részint magának Rákóczinak egy kisebb becsü eredeti kiadványát. — *Tolnamegyének Szegszárdon* lévő archívumát még ezután kellend átvizsgálnom, miután két ízben tett tolnai kirándulásim egyike a föntebbi irattárok kutatásával, másika pedig a *Paks* fölötti *Bottyánvára* romjainak tanulmányozásával annyira eltelt, hogy *Szegszárdra* már el nem juthattam.

Somogyvármegye *Kaposvárt* lévő levéltára a legrégebb idöktől fogva mutat fel kiváltságleveleket másolatokban, s 1498-ból egy igen nevezetes eredetit is, t. i. II. *Ulászló* király

ezimeres pecsétprivilegiumát. A megyei acták és jegyzőkönyvek azonban csak 1658-ban, illetőleg 59-ben kezdődnek, és ettől fogva is csak igen hézagosan vannak meg; pl. a XVII-ik századból csupán némely 1658 és 59, 1661 és 65-ik évekből valók léteznek még. Oka e nagy hézagosságnak egy részről azon körülmény, hogy az archívum a múlt század első felében Tapsonyban igen rossz, nedves helyiségben tartatván; Tallián János 1748-iki főjegyző fennmaradt tanúsága szerint sok írás elrothadt; oka más részről a régi Somogy sajátságos helyzete. E vármegye ugyanis a török dúlások miatt nagyon elnéptelenedvén, megyei önállóságát is elveszté, Zalához csatoltatott, s a XVII-ik század vége felé, sőt még a XVIII-ik elején is, mint Zalának kaposolt része, ezével közös fiztikar adminisztrációja alatt áll vala; a gyűléseket is együtt tartották, mégpedig többnyire Zalában. Ekkép feltehető, hogy a Somogyot illető irományok is nagyobb részben a közös archívumban Zala-Egerszegben voltak letéve, s a legújabb időben együtt pusztítottak el Zalamegye Rákóczi-ira emlékeztető actáival.

A mi a kuruczvilágra nézve Kaposvárott fennmaradt: az igen kevés. Rákóczitól, vezéréitől és híveitől épen semmi sincs. Az ugynevezett „*Protocollum Antiquum*”-ból legföljebb annyit tudunk meg, hogy a Zalával akkoriban egy Somogy-vármegye 1703. január 8-kán Zala-Egerszegben, mártius 12-kén ugyanott, 1709. december 13-kán Sümegen, 1710. január 24-kén ismét Zalában — hol? a hely nincs kitéve — február 28-kán Keszthelyen, május 11, július 14, augusztus 5, és 14-kén végre csakugyan Somogyban Szigetvárt, 1711. mártius 12-kén Csökölyben, május 4-kén s június 3-kán Basalban, elvégül július 3-kán ismét Szigetvárt tartá közgyűlését. Több közgyűlésről ezoknál — tehát épen a kuruczok uralma idejében 1704—1709 tartottakról — nincs emlékezet.

Az 1703. márt. 12-iki gyűlésen a Zalára és Somogyra „*pro jure armorum*” kivetett 12,000 frt. miként történendő fizetése forgott szóban; az 1710. jan. 24-kin Nehem es. tábornok rajtok szállásoló végörvidéki hadának garázda kihágásai ellen emel panaszt a kettős vármegye; 1710. júl. 14-én a kuruczoktól confiscált javak visszaadása iránt tesz Somogy lépéseket, s aug. 5-kén a szent-mártoni papi tizednek

a császáriak szükségletei részére levendő lefoglaltatása iránt; végre az 1711. július 3-iki gyűlésen hirdettetett ki a *szaltmári békekötés*, s végeztetett, hogy ha a hűségre visszatérő Rákóczi-pártiak lezárolt javait a es. confiscatorok a békeponatok értelmében visszaboecátani nem akarnák; karhatalommal is elvétesse azok tőlök. Megjegyzendő, hogy a Somogyváron, melynek lakossága Rákóczihoz erősen ragaszkodik vala, igen sok ilyen birtok létezett még ekkor is.

Mindössze emyit merithettünk Somogy archívumából. Meg kell még említenem e vármegye jelenlegi első alispánja t. *Csépán Antal* úr magángyűjteményét, melyből több érdekes régi iratot kaptam; a Rákóczi-korból valók közül Ahnásy Gábornak egy 1707-iki tudósítása a maros-vásárhelyi fejedelmi inauguratio szertartásairól, valóban boeses.

Hátra van még *Baranya-vármegye*. Baranyában három nagyobb irattár létezik, mind a három Pécsen. Egyik a *káptalani*; ennek kincseit már Koller püspök meglehetősen kiaknáztá volt ismert jeles művében, — s a mit ő a kuruczvilágra vonatkozót ki nem adott: t. i. Sándor László 1704-iki emlékeztetes sereglévelét — melynek mása egyébiránt a Kaprinay-gyűjteményben is megvan — kiadta később Szalay, a „*Hazánk*”-ban. Egyéb érdekeset ft. Petrovics Ferencz tanár úr, — a ki számomra e levéltárban kutatni sziveskedett — nem talált. De a *megye* levéltárából ugyanő becses kivonatokat küldött a kuruczvilág idejebeli gyűlési jegyzőkönyvekből, melyek kivált az 1706. elején Botyán és gr. Herberstein seregei között vitt szerém-baranya-tolnai kurucz-rácz hadjáratra s az igali csatára vetnek világot. A pécsi *városi* levéltár Rákóczi-emlékekben — Pécs az időben többször felduztatván — igen szegény; Petrovics úr ott semmit sem lelhetett.

Visszapillantva immár az ismertetett levéltárakra: azon meggyőződésre jutunk, hogy a *duadutáli* vármegyék és városok az alföldieknél általában jóval gazdagabbak régi, s különösen Rákóczi-kori emlékekben; sőt hogy azok némelyike, például *Soprony, Vas* — bármelyik telföldi vagy erdélyi vármegyével, szabad királyi várossal is bátran kiállja a versenyt. Pedig hány családi levéltár hever még a túl a

dunai megyékben is átvizsgálatlanúl!... Mennyi történelmi kincs penészlík nem ismerve, nem ismertetve!

Ám az idő mindezeket napfényre hozandja: mert nem szabad, hogy múltjára oly büszke nemzetünk régi emlékeit elsenyvedni, elveszni engedje; hisz a legújabb időben a hazai történelem iránt oly örvendetes részvét kezd ébredni!

Jól esett ezt tapasztalnom nekem is kutatásaimban; mert fenndobogó szívvel mondhatom el, hogy mindenütt a hol csak értesültek utazásom, búvárkodásim céljáról: magánosok úgy mint hatóságok, főurak úgy mint nemesek s polgárok, a legnagyobb előzékenységgel fogadtak, s valódi hazafias készséggel nyiták meg levéltáraikat. Különösen kiemelendők tekintetben a nemes vármegyék, kivétel nélkül.

Lehetetlen, hogy e minden oldalról, gyakran oly lélekemelőleg, tapasztalt lelkes részvét, őszinte magyar szivesség buzdítólag ne hatna a történetbúvárra. Engem legalább nagy mértékben ösztönöz az, hogy továbbra is ernyedetlenül folytassam nemzetünk múltjának földerítését czélozó levéltári tanulmányozásaimat, — a melyekhez jövőre is esedezem a tek. Akadémia ajánló pártfogásáért, s az illető levéltártulajdonos urak, családok és hatóságok szives részvétéért.